ÚSTAV LIDOVÉHO UMĚNÍ
STRÁŽNICE
1991

ČESKOSLOVENSKÁ ETNOGRAFIE
ROČNÍK VII 1959 ČÍSLO 2

Vlasta Svobodová

Lidový kroj v okolí Náměště nad Oslavou

Dříve než přistoupíme k popisu a výkladu vývoje lidového kroje na Náměšťsku, je třeba vysvětlit příčiny, které vedly k výzkumu v této oblasti, a zastavit se u některých otázek, které s vývojem lidového kroje souvisí a které měly vliv na jeho formování od konce 18. století do dnešní doby.

Okolí Náměště nad Oslavou bylo zvoleno k průzkumu lidového kroje z několika důvodů:

1. je to oblast, která dosud nebyla soustavně prozkoumána,
2. zajímal nás původ a vývoj slavnostního lidového kroje, který dnes oblékají pouze místní soubory lidové umělecké tvořivosti, zatím co ostatní obyvatelé jej nenosí ani při slavnostních příležitostech,
3. prací na Náměšťsku byl zahájen výzkum lidového kroje na západní Moravě, který bude monograficky zpracován jako součást soupisu lidových krojů v Čechách a na Moravě, připravovaného kolektivem pracovníků v oboru lidového kroje pri Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV.

Protože výzkum Náměšťska nebyl chápán jako uzavřený celek, ale jako část velké oblasti, nebyla dosud určena přesná hranice typu místního lidového kroje. K jejímu vymezení dojde až po podrobném prozkoumání také okolních oblastí v rámci celé monografie. Prozatímní pomocnou hranicí bylo dřívější náměšťské panství, tedy převážná část okresu Velká Bíteš a některé obce náležící dnes okresům Rosice a Třebíč (jak ukazuje mapka na obr. 1), které byly součástí náměšťského panství až do zrušení patrimoniálního zřízení. Do výzkumu bylo zařazeno též několik obcí, které do té doby byly majetkem jiných vrchností (např. Osová Bítýška), avšak v rámci dnešní územní organisace patří k okresu Velká Bíteš (obr. 1).[1]

V současné době se ve všech obcích na Náměšťsku obléká oděv městský a poloměstský. Jen příslušníci nejstarší generace ve vesnicích i městečkách, především ženy, podržují starší ráz tradičního lidového oděvu alespoň některými jeho součástkami. Slavnostní kroj, jak se nosil dříve, oblékají jako celek pouze soubory lidové umělecké tvořivosti.

Přírodní ráz krajiny není v celé oblasti jednotný. Náhorní rovina kolem Velké Bíteše, kde se střídají pole s loukami, lesy a rybníky, přechází ve zvlněný, posléze kopcovitý a zalesněný terén v jižní části okresu.

Náměšťské panství náleželo již v 2. polovině 18. století hraběcí rodině Haugwitzů a bylo až do zrušení patrimoniálního zřízení v r. 1848 politickou

[1] Počet obcí v panstvích nebyl stálý. Kupem a prodejem mezi vrchnostmi se měnil.

jednotkou v rámci Znojemského kraje. Tehdy byly politicky a soudně některé obce, včetně Velké Bíteše, přičleněny k okresu Velké Meziříčí, většina však k okresu Třebíč.[2] Příslušnost jednotlivých obcí k okresům se měnila s pozdějšími změnami územní organisace. V r. 1949 byly soudní okresy Náměšť n. Osl. a Velká Bíteš sloučeny v jediný celek a okresním městem se stala Vel. Bíteš.

Farností i kostelů byl dostatek (viz obr. 1), takže docházka do vzdálených míst na mši, kromě poutí, nepřicházela téměř v úvahu.[3]

Hlavním oborem zaměstnání obyvatelstva bylo zemědělství. Řemeslníci se usazovali především v městečkách.[4] Hospodářský život se soustředil do 3 center panství — do Vel. Bíteše, Náměště a Mohelna; tu byla sídla cechů a konaly se výroční trhy, které byly v 18., 19. a ještě na počátku 20. století hlavními prostředníky odbytu domácího a přiváženého zboží. V průběhu 19. století se usazovali řemeslníci i na vesnicích a jejich počet se proti století 18. zvýšil.[5]

Větších průmyslových závodů nebylo. Menší soukromé podniky — cihelny, lihovary, vápenky, papírna v Mohelně aj. — poskytovaly místnímu obyvatelstvu výdělek spíše sezónní. V r. 1795 byla zřízena továrna na jemná sukna s krasobarvírnou v Náměšti,[6] která v době svého rozkvětu v první polovině 19. století dodávala výrobky i na mezinárodní trhy. V té době zaměstnávala více než tisíc lidí z Náměště a okolí — muže, ženy i děti.[7] V šedesátých letech začala upadat, až zanikla. Na počátku 20. století bylo na jejím místě faktorství s dvaceti pracovníky a zřizovala se továrna na koberce, která dosud pracuje. Teprve poslední léta přinesla větší rozvoj průmyslových podniků, avšak ani jejich existence neporušila zemědělský charakter kraje.[8]

Rozvoj silniční a železniční dopravy zejména koncem 19. a na počátku 20. století umožnil využití pracovní příležitosti ve vzdálenějších podnicích i v Brně.

Panství mělo spojení starými silnicemi na východ s Brnem, na západ s Třebíčí, Velkým Meziříčím a Jihlavou. Stará silnice spojovala Bíteš s Náměští a Mohelnem. Koncem prvního čtvrtletí 19. století přibývalo nových silnic místních a konečně r. 1885 byla postavena železnice ve směru dálkových silnic na Brno a Jihlavu.[9] Dálkové spoje umožňovaly především dovoz a vývoz výrobků do místních center ze sousedních i vzdálených krajů a naopak; pozdější úpravy místních cest neobyčejně usnadnily obchodní ruch uvnitř celé oblasti.

Pro vývoj lidového kroje byla důležitá výroba a distribuce textilního materiálu a oděvních součástek.

---

[2] *VM* — BO Brno 1900, str. 7. — Srv. Wolny, *Brünn 1847*, str. 398—452. — Zkratky některých pramenů: SAB = Státní archiv Brno; *VM — BO = Vlastivěda moravská — Bitešský okres*, Brno 1900; *VM — NO = Vlastivěda moravská — Náměšťský okres*, Brno 1908; Wolny = Gregor Wolny, *Die Markgrafschaft Mähren*, Brünn 1838, Brünner Kreis; „ČMM" = „Časopis Matice moravské".

[3] Srv. *VM — BO* str. 20; *VM — NO* str. 36.

[4] SAB — M 41, Nr. 46 (Fassions Tabella — Znaymer Kreys — Graffschaft Namiest 1754.

[5] Viz Wolny str. 424. Srv. též SAB B 31, okr. Třebíč, okr. Vel. Meziříčí 1857—1890.

[6] Wolny str. 424, 431, 433.

[7] Tamtéž.

[8] *VM — NO* str. 33; srv. též „ČMM", Brno 1954, roč. I., str. 74, 80.

[9] *VM — NO* — kapitola Spoje.

Přestože pěstován lnu nebylo na Náměšťsku a v celém bývalém znojemském kraji tak rozšířeno a tak výnosné jako v sousedním kraji jihlavském, pěstoval se v 18. i v 19. století alespoň v takové míře, aby kryl domácí spotřebu pěstitelů.[10] Také pokud jde o chov ovcí byla situace obdobná. Průměrný počet 3—4 ovcí při hospodářství byl ještě v druhé polovině 19. století běžný.[11] Vlna se spřádala, kůže byla vhodným materiálem na kožichy.

Domácí předení bylo běžnou prací zimního období. Ještě dnes žijí jeho pamětníci, zejména v obcích severně od Náměště, kde se len pěstoval ještě na počátku 20. století. Nejen v náměšťském museu, ale i v domácnostech se dodnes zachovaly kolovrátky a přeslice zdobené graverováním a jednoduchou malbou (obr. 15). Všechny druhy nití se většinou předly na přeslicích. V některých obcích však předli na kolovrátku niti na nejjemnější plátno („leněný"), z kterého se šilo sváteční prádlo, na přeslici hrubší niti na plátno („pačiskový"), používané na všední oděv, ložní prádlo aj., dále niti na nejhrubší plátno („kódelný"), z něhož byly pytle a travní plachty. Četné doklady domácího předení po celé 19. století najdeme v pozůstalostních inventářích té doby, motovidlo v nich není výjimkou a kolovrátek nechybí téměř nikdy, zejména pokud jde

[10] SAB — Com. conc. — S 16 — zpráva z Osové Bitýšky.

[11] SAB — B 31.

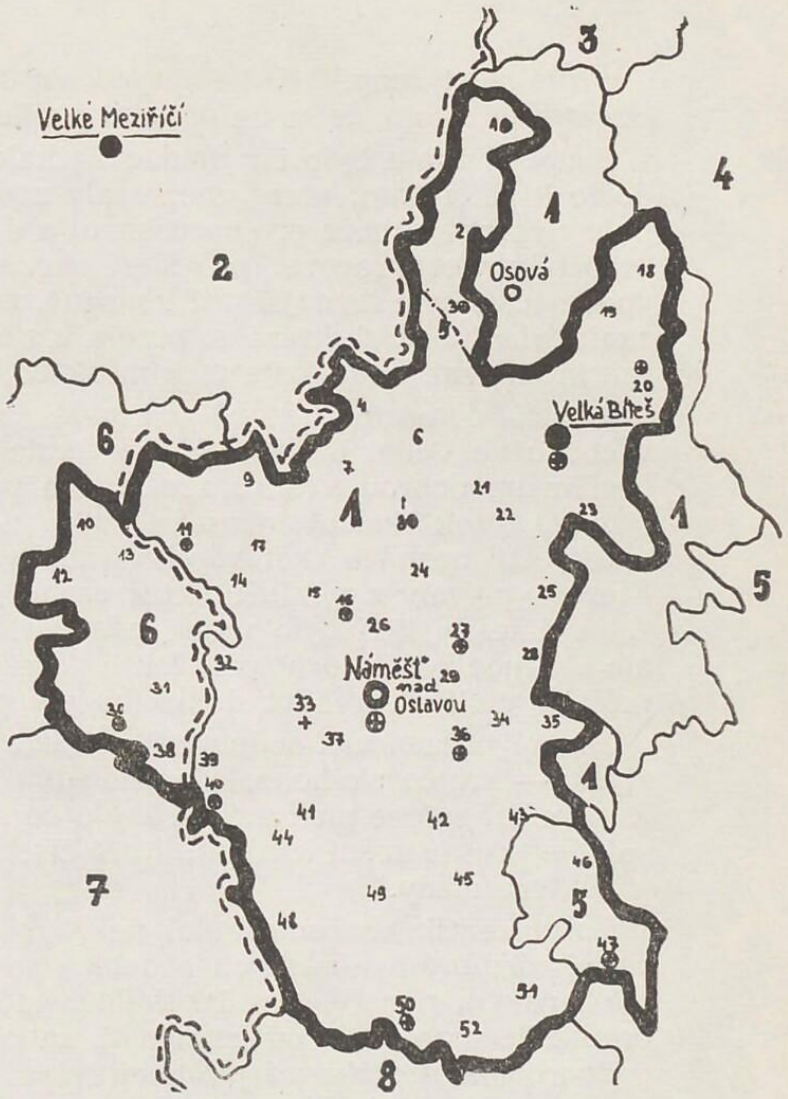

Obr. 1.

hranice studované oblasti
hranice okresů
1—8: 1 V. Bíteš — 2 V. Meziříčí — 3 Bystřice n. P. — 4 Tišnov — 5 Rosice — 6 Třebíč — 7 M. Budějovice — 8 M. Krumlov
– – – – – hranice mezi krajem Jihlava a Brno
— · — · — · hranice mezi panstvím Náměšť a Osová
⊕ fary do r. 1900
● okresní město
○ bývalé sídlo vrchnosti

Seznam obcí:

1. Heřmanov
2. Skřinářov
3. Osová Bitýška
4. Holubí Zhoř
5. Záblatí
6. Březka
7. Čikov
8. Jasenice
9. Vaněč
10. Kojatín
11. Pyšel
12. Smrk
13. Pozďatín
14. Častotice
15. Ocmanice
16. Naloučany
17. Zahrádka
18. Nihov
19. Březské
20. Křoví
21. Jestřabí
22. Jindřichov
23. Košíkov
24. Pucov
25. Krokočín
26. Jedov
27. Jinošov
28. Hluboké
29. Otradice
30. Konešín
31. Studenec
32. Okarec
33. Vícenice
34. Lhotice
35. Jakubov
36. Kralice
37. Zňátky
38. Kozlany
39. Třesov
40. Hatrvíkovice
41. Sedlec
42. Březník
43. Sudice
44. Popůvky
45. Kuroslepy
46. Ketkovice
47. Čučice
48. Kramolín
49. Kladeruby
50. Mohelno
51. Senorady
52. Lhánice

o pozůstalost ženy.[12]) V některých zápisech je uvedeno i více kolovrátků, což svědčí o tom, že se na předení podílelo více členů domácnosti.

Podobně tomu bylo i v domácím tkalcovství zejména v 18. století, než došlo k reformám, které znamenaly změnu v cechovním zřízení; znamenaly zlepšení situace pro necechovní a domácí tkalce hlavně v tom, že jim umožnily více pracovat pro širší okruh spotřebitelů.[13] Plátno zhotovené podomácku bylo levnější než koupené, neboť objednavatel dodal místnímu tkalci vlastní přízi, která se předla v zimě, kdy práce v hospodářství není tak intensivní jako v ostatních měsících.[14]

Kromě domácích tkalců pracovali na Náměšťsku tkalci soustředění v cechu ve Velké Bíteši, jehož artikule obnovené v roce 1707 dbají především na dobrou kvalitu zboží a na pevné ceny.[15] Na práci se podílely i ženy, avšak tkalcovskému řemeslu se mohla vyučit pouze žena tkalce, a to ještě nesměla tkát všechny druhy zboží.[16] Kromě četných omezení, které vyplývaly z příslušnosti k cechu, měli cechovní mistři řadu výsad. Z nejdůležitějších bylo nejen přednostní právo na trzích a jarmarcích, ale též moc kontrolovat při těchto příležitostech židům i křesťanům v Náměšti i v Bíteši kvalitu domácího plátna a mezulánu.[17]

Stejný požadavek hodnotného zboží vyslovují již artikule bítešských cechů — krejčovského, založeného roku 1609, a ševcovského z roku 1641.[18] Z Náměště máme písemné zprávy o cechu soukeníků z roku 1655. Zachovalo se přesné znění artikulí, které číselně vymezují šíři sukna, tržní ceny a některé mzdy.[19]

Počet textilních řemeslníků na Náměšťsku byl v jednotlivých oborech velmi rozdílný a v různých obdobích se měnil. V r. 1757 se uvádí na náměšťanském panství jen 12 tkalců.[20] Koncem 18. století vláda ve snaze osvobodit monarchii od závislosti na cizím trhu a ještě textil vyvážet, podporovala necechovní přádelnictví a tkalcovství.[21] Na Náměšťsku nedošlo k zvláště rychlému rozvoji ve srovnání se sousedním krajem jihlavským a s jinými oblastmi (např. na severní Moravě), neboť se zde nedařilo lnu tak dobře jako ve vyšších horských polohách a obyvatelé se zabývali více pěstováním jiných zemědělských plodin.[22] Přece však se počet tkalců zvýšil. V roce 1837 se již uvádí 53 tkalců všeho druhu[23] a tento stav se výrazně nezměnil ani v polovině století.[24] Úřední výkazy však nepodávají úplný obraz o počtu tkalců, neboť kromě cechovních a necechovních mistrů

---

[12] Např. SAB — F 15, XV — A 77.

[13] Viz Dokonalé schromáždĕnj wssech od Roku 1729 až do nyničké prosslých Wsseobecnosti a Nařyzenj pro wssechny Sgednocenj a Cechy. (W Gjglawe 1799), str. 373, N. 265; str. 607, N. 367. 368.

[14] Viz SAB — Gub. M 2408 1791, ceník plátna manufakturní výroby, srv. též SAB, Com. conc. M 10 1757.

[15] SAB, G 13 S VII, str. 192 — Urkunden Sammlung von Strnischtie: Artikeln für die Bittescher Weberzunft, 1707.

[16] Tamtéž.

[17] Mezulán jako materiál na ženské sukně je dosud znám na západní Moravě.

[18] SAB — Strnischtie: Urkunden III, str. 7, 173, 81.

[19] Tamtéž str. 85.

[20] SAB — M 41, č. 46.

[21] SAB — Com. conc. F VIII.

[22] Tamtéž S 16.

[23] Wolny str. 424.

[24] SAB — B 31, 1857.

pracovali domácí řemeslníci pro rodinu a nejbližší okolí. V druhé polovině 19. století začalo domácí tkalcovství upadat, neboť tovární zboží se v důsledku zvýšení výroby a rozvoje obchodu dostává ve větším množství na vesnice. Do konce století se na sváteční oděvní součástky používá výhradně továrního plátna. Domácky se tkalo jen plátno hrubé, dále kanafas a šerka na ženské sukně „kanafasky" a na sváteční „dělanice". Na rozdíl od kanafasů, které byly lněné a později bavlněné, tkané jednoduchou vazbou, byly „dělanice" tkané vazbou keprovou na lněné osnově vlněným útkem.[25] „Dělanice" byly na Náměšťsku posledním artiklem domácího tkalcovství pokud jde o oděvní textil (obr. 13). Řada továrních dělníků — tkalců — se zabývala touto prací zejména v době nezaměstnanosti. Dnes již ani nejstarší lidé nepamatují mnoho tkalců. Již koncem 19. století byli tkalci jen v některých obcích (např. Budišov, Kozlov, Jindřichov, Vel. Bíteš aj.), kterým přinášeli lidé lněnou přízi k zpracování i ze vzdálenějších míst. V obcích položených v jižní části panství, kde se len téměř nepěstoval, kupovalo se plátno na jarmarku. Pouze na sukně se koupila vlna a dodala tkalci utkat.[26]

Poněkud odlišný obraz od tkalcovství podávají ostatní řemesla. V roce 1754 se uvádí v Náměšti již jen jediný soukeník. Soukenické řemeslo zřejmě od 17. století téměř vymizelo. Třebíčští mistři zásobovali jistě Náměšť dobrým zbožím a dostatečně; také v pozdější době nejsou v místě soukeníci uváděni až do poloviny 19. století, kdy pracovala v Náměšti řada soukenických tovaryšů, učedníků i několik mistrů, zaměstnanců tamní továrny.[27]

Nelze opomenout ani ruční výrobu modrotisku, kterou se zabývala rodina Kotiků od roku 1858 do roku 1942. „Barvířský", „modrací" plátno z jejich dílny přicházelo na jarmarky do širokého okolí. Původně se tisklo domácí plátno, později tovární. Bylo nejpoužívanějším materiálem zejména na součástky pracovního kroje žen.[28]

O výrobcích oděvů — krejčích a ševcích — nacházíme řadu zpráv již v polovině 18. století. Těmito řemesly, zejména ševcovinou, se zabývali převážně domkáři. Ševci si co do počtu udržovali stále primát.[29]) Počet krejčích a ševců v první polovině 19. století neobyčejně stoupl, takže v některých obcích pracovali dva i více. V padesátých letech minulého století je již výjimkou obec bez ševce nebo krejčího. Ševci boty šili i spravovali. Příštipkářů bylo nepatrně a byli to většinou výměnkáři.[30]

Všichni řemeslníci pracovali pro nejbližší okolí, avšak hlavním místem pro odbyt jejich výrobků byly t r h y a j a r m a r k y (*„jarmaky", „tarmaky"*). Byla to opět tři střediska — Bíteš, Náměšť a Mohelno —, kde prodávali své zboží místní a cizí řemeslníci. Zejména Velká Bíteš byla bohatá na zboží, dík své výhodné poloze na dálkové silnici. Mohli se tam sjíždět prodavači i z velmi vzdálených míst. Z mýtného mělo město nemalý příjem.[31]

---

[25] Viz stať o ženských sukních.

[26] Často se vlna na jarmarku kupovala již obarvená nebo ji tkadlec sám prodal.

[27] SAB — B 31, 1858.

[28] Podrobněji o výrobě modrotisku viz „Český lid", roč. 45, Praha 1958, čís. 2, str. 84: V. S v o b o d o v á, *Modrotisk ve Velké Bíteši.*

[29] Viz SAB — M 41 Nr. 52, 1754.

[30] SAB — B 31, 1858.

[31] S t r n i s c h t i e, *Urkunden* III str. 73 — Mýtní tabule z roku 1634. Výroční trhy viz Schematismus für Mähren und Schlesien für das Jahr 1797, str. 276, Brünn 1797.

Také některé obce měly své výroční trhy. Na jarmark do Jasenice[32] dováželi své zboží soukeníci, obuvníci a pernikáři z Třebíče. Trhy a jarmarky nebyly však jedinými středisky obchodu. Také na poutích prodávali domácí i cizí obchodníci. Na poutě přicházeli lidé z daleka, byla tedy vhodná příležitost k dobrému obchodu.[33]

Musejní památky, které by dokládaly historický vývoj lidového oděvu na Náměšťsku, neexistují a oděvní součástky staršího data, které jsou dosud v terénu, nejsou starší než sto let. Též zmínky v literatuře a vzpomínky informátorů nesahají dále. Proto bylo nutno použít archivního materiálu, zejména pokud jde o starší období.

Kusé archivní zprávy o oděvu máme již z poloviny 18. století. Je to oděv, přidělený chovancům náměšťského chudobince nadačními listy v roce 1745 a 1758.[34] Jsou vyjmenovány jen některé oděvní součástky bez bližšího popisu střihu. Tyto zprávy mají význam, jen pokud jde o materiál a barevnost, neboť jde o jistý druh uniformy. Kromě tohoto oděvu měli špitálníci také vlastní oděvní součástky, které si přinesli z domova.[35]

Archivní materiál, zejména z první poloviny 19. století, je bohatý. Jsou to především pozůstalostní inventáře a testamenty, které podávají dostatečně podrobný obraz o oděvu. V druhé polovině století, kolem sedmdesátých let, zpráv o oděvu ubývá a koncem století jsou již výjimkou.[36] Na podkladě těchto zpráv můžeme s jistotou rekonstruovat oděv, pokud jde o výčet jednotlivých jeho součástek, materiál, z něhož byly ušity, jeho barvu, nikoliv však střih. Avšak lze předpokládat, že se v podstatě neodlišoval od oděvu mladšího, neboť zprávy nejstarších pamětníků se s archivními doklady shodují. Z tohoto důvodu se nebudeme zvlášť zabývat popisem oděvu, jak jej dokládá archivní materiál, ale budeme se k němu v odkazech vracet v kapitole týkající se přímo popisu jednotlivých oděvních součástek. Všimněme si zde ale jiných důležitých otázek, které tento materiál osvětluje a které jsou pro poznání vývoje lidového oděvu neméně důležité.

Již nejstarší dosud existující pozůstalostní inventáře a testamenty, pocházející z let kolem roku 1800, nepřinášejí o oděvu mnoho zpráv. Dokládají téměř v každé domácnosti truhlu nebo alespoň věšák na šaty vedle nejprostšího interiérového zařízení, peněžní pozůstalost a dluhy. Pozdější soupisy, asi od třicátých let, uvádějí bohatší zařízení domácností a jsou již doplněny několika podrobnými inventáři a odhadními i prodejními cenami s uvedením kupců místních, ale i z okolních vesnic.[37] Nejbohatší pocházejí z poloviny století. Listiny z konce století se zabývají především nemovitým majetkem, uvádějí již i hospodářské stroje a zmínka o oděvu je výjimkou.[38]

Řemeslnický inventář krejčích, ševců, ba ani tkalců není uváděn. Nehledě k tomu, že byl v minulém století velmi prostý, nebyl zřejmě ve srovnání s nářadím jiných řemeslníků zvlášť ceněn.[39] Zato již v nejstarších inven-

---

[32] *VM — NO* — Jasenice.
[33] Tamtéž, str. 154.
[34] Strnischtie III, str. 214 a 221.
[35] SAB — F 15, IX. 4304.
[36] SAB — F 15 — Panství Náměšť, 1800—1848.
[37] Odhadní ceny byly dvakrát až třikrát větší než ceny skutečné.
[38] SAB — C 29, 103 — IV. 1892.
[39] Tamtéž IV 50/1873.

tářích jsou zapsány přeslice, kolovrátky, motovidla a přádlo, které jsou výmluvným dokladem domácího zpracování lnu a vlny.[40]

Pozůstalostní listiny nepodávají úplný stav oděvu nebo domácího zařízení, neboť mnohé věci byly již před smrtí často darovány. Jsou však přesto důležitým a věrohodným dokladem existence jednotlivých předmětů v určitém období a osvětlují jejich oblastní rozšíření.

Utříděním veškerého archivního materiálu oděvního a s ním souvisícího bytového zařízení jednak chronologicky, jednak v protikladu vesnic a městeček objeví se řada souvislostí a rozdílů. Pokud jde o nábytek a domácí nářadí, byl venkov proti městečkům neobyčejně chudý. Teprve v polovině 19. století vidíme zlepšení, počet truhel stoupá, objevují se častěji skříně a prádelníky („kostny"), které v městských domácnostech byly používány již dříve. Vybavení řemeslnických bytů se po celé 19. století nelišilo od bytového zařízení měšťanů. Poněkud jiný stav je v odívání. Pokud nešlo o bohaté měšťany, nebylo zejména v první polovině 19. století v oděvu městeček a vesnic zásadních rozdílů, ať je to oděv mužů nebo tím méně žen. Nepatrné odchylky jsou jen v počtu součástek a materiálu.[41] Koncem první poloviny století se do lidového oděvu mísí v městečkách některé součástky městské módy (frak, pantalony aj.), jíž se přizpůsobují i místní rolníci. Méně rozdílů je v oděvu ženském. Výjimku tvoří jen bohaté popanštělé ženy v městečkách; inventáře vykazují velký počet oděvních součástek z rozmanitého materiálu. Tyto listiny jsou nám cenným dokladem textilu, z něhož se oděv šil, neboť je nezřídka uváděn nejen druh tkaniny, ale i barevný vzor.[42]

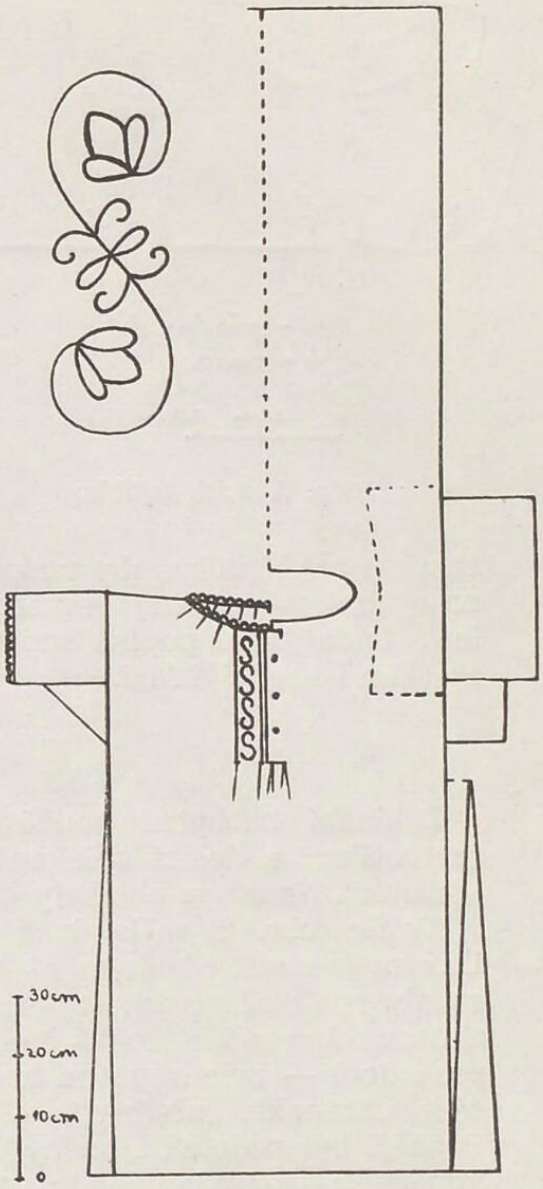

Obr. 2. Střih ženské košile

Literární ani obrazový materiál není bohatý; Náměšťsko zřejmě nebylo pro národopisce ani pro výtvarníky zvlášť přitažlivé. Pouze Vlastivěda moravská přináší stručné zmínky a kroj je označován termíny: poloměstský, běžný, obyčejný apod. Pokud se tyto zprávy zmiňují o některých starších oděvních součástkách, jsou spolu s náhrobními a rodinnými fotografiemi z konce 19. století jen potvrzením výsledků archivního a terénního výzkumu (obr. 14).

[40] Viz např. SAB — F 15, IX. 4247 — Inventář 60leté podruhyně Kateřiny Veselé, Nihov, čís. 6, zemř. 1847.

[41] Jsou uváděny vesty z hedvábí a piketu na rozdíl od starších soukenných.

[42] Viz např. SAB — F 15, IX. 76, tamtéž IX. 4044.

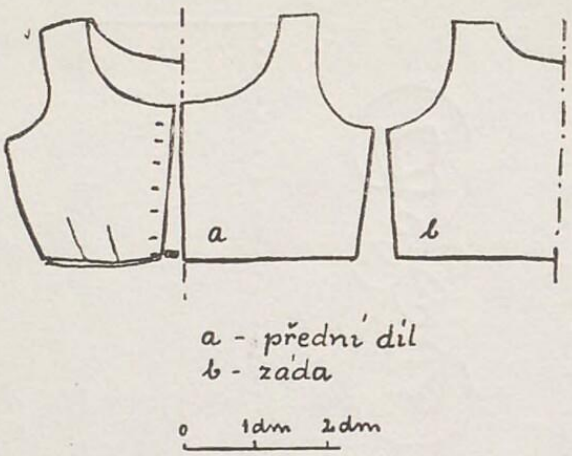

Obr. 3. Střih lajblíku

Úplnou rekonstrukci lidového kroje nelze ovšem provést bez terénního výzkumu. Velkou pomocí jsou poměrně daleko do minulosti sahající zprávy informátorů a některé staré oděvní součástky zachované dosud v terénu.

Na Náměšťsku lze sledovat několik druhů lidového kroje. I když by bylo účelné zabývat se při popisu jednotlivých součástek paralelně oděvem ženským a mužským, bude oděv ženský a mužský popsán odděleně, abychom vzhledem k jejich nerovnoměrnému vývoji dostali zřetelnější obraz lidového oblečení v určitém údobí a k určité příležitosti, a také proto, aby nedošlo k duplicitě v popisech. Protože lze — až na výjimky — střihově i materiálově rekonstruovat oděv od konce 19. století, bude jádro popisu spočívat v tomto období, v souvislosti s údobím starším i s mladší fází.

Ženský kroj

Základní nezbytné součástky ženského kroje, doložené již archivním materiálem a dosud oblékané, jsou: košile, sukně a živůtek „lajblík", „jajblík". Na ně se oblékaly ostatní oděvní součástky.

Košile (obr. 2) měla úzké krátké rukávy, později jen široká ramínka. Úzkým tvarem, dlouhým až pod kolena splňovala funkci kalhot, které se začaly nosit až ve 20. století. Ještě na počátku tohoto století byla košile zhotovována z domácího lněného plátna. Spodní část („podolek") — od pasu dolů — byla z plátna hrubého („z pačisky", „režná", „černá"), vrchní část („stánek", „předek") — byla z běleného jemnějšího plátna („lněná"). Později byl podolek „leněný" a stánek z kupovaného jemného plátna, až konečně převládl koupený materiál na celou košili. Košile si ženy šily samy, v ruce. Přes četné zmínky o nich v archivním materiálu, není dokladu o jejich výzdobě. Byly-li i ve starší době vyšívány, vyšívání nebylo bohaté. Košile z počátku 20. století, které se zachovaly dodnes, jsou buď nevyšívané, olemovány pouze bílými zoubky kolem krku a na okrajích rukávků, nebo jsou vyšité bílou, červenou nebo modrou bavlnkou jednoduchým vzorem.[43] Košile byly oděvem spodním, svrchním (jen v létě) a také oděvem na spaní.

Na košili se oblékal *živůtek („jajblík")* (obr. 3), ušitý z plátna, kanafasu, flanelu anebo jiných látek. Vpředu byl hluboko vystřižen a zapínal se nad pasem na několik knoflíčků. Jeho hlavní funkcí bylo zpevnění postavy, proto byl někdy též vystužen kosticemi nebo rákosem. V zimě, ušitý z teplého materiálu, chránil před zimou. Stejně jako košili jej oblékají starší ženy dosud.

Do pasu se uvazovaly *sukně* spodní, plátěné, nebo barevné kanafasové, kartounové, „krisetky" aj. (obr. 4). Byly při spodním okraji vyšívány

[43] Používání červené a modré bavlnky na vyšívání bylo zesíleno vlivem školních ručních prací.

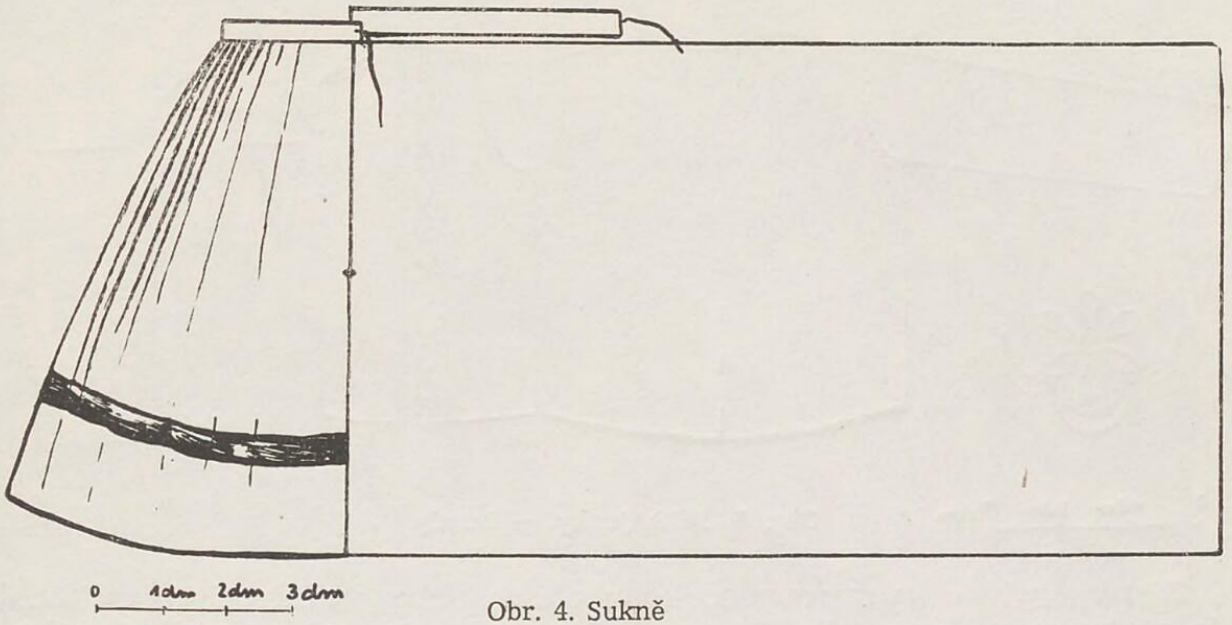

Obr. 4. Sukně

jednoduchým vzorem, nebo jen olemovány zoubky. Šily se ze čtyř dílů („půlí"), nabraných nebo navrapených[44] do úzkého pásku. Jen vpředu byly hladké. Na bočním rozparku byly přišity tkanice, kterými se sukně upevnily. Výběr materiálu na sukně byl určován jeho dostupností, příležitostí, ke které se sukně oblékaly, a počasím. V zimě se oblékaly sukně jednak teplejší, jednak ve větším počtu.

Uvedené tři součástky se oblékaly vždy a na ně teprve svrchní sukně, jupka („bunda"), kacabajka, zástěra nebo fěrtoch, kabát nebo kožíšek, k tomu různé pokrývky hlavy a různé druhy obuvi.

Svrchní sváteční sukně se lišily od spodních pouze materiálem a výzdobou. Byly hedvábné, sametové, štofové, domácí vlněné „dělanice" aj. V oděvu všedním nebylo v sukních rozdílu. Nové byly nahoře, obnošené zespodu. Jen bílé plátěné („škrobenice", „škrobinky") se nosily výhradně jako spodní oděv.

Krátký volný *kabátek („jupka", „bunda")* s dlouhými volnými rukávy byl při dolním okraji ukončen kanýrem z téže látky; většinou byly kartounové a modrotiskové. Ty, jež se dosud nosí, jsou ušity z běžně prodávaných tištěných látek a zdobeny našitou portou. Bílé plátěné jupky byly bez kanýru, vyšívané, někdy měly též límeček. Vyšívání se nelišilo od vyšívání na košilích. Jupka byla součástí oděvu pracovního nebo polosvátečního. Bílé jupky oblékají dnes ženy na noc (obr. 5).

Vedle „jupky" se nosila *„kacabajka"* z téhož nebo dražšího materiálu, sukna nebo sametu, upjatá k tělu, s nabíranými rukávy, v pase se šůskem. Kacabajky byly většinou podšívány podšívkou a do některých se přímo všívaly přední díly lajblíčku, jimiž se postava stáhla (obr. 6). Později se kacabajka přitahovala jen tkanicemi všitými v bočních švech („šluspant"). Pevnost postavy byla podporována ještě kosticemi, které se všívaly také do kacabajek. Mladé ženy nosily zejména v létě kacabajky z jemnějších materiálů, např. z hedvábí, a v tomto století již jejich výzdobu přizpůsobovaly městské módě.

[44] Sukně z tenkého materiálu se nabíraly, silné vlněné sukně se do pásku vrapily.

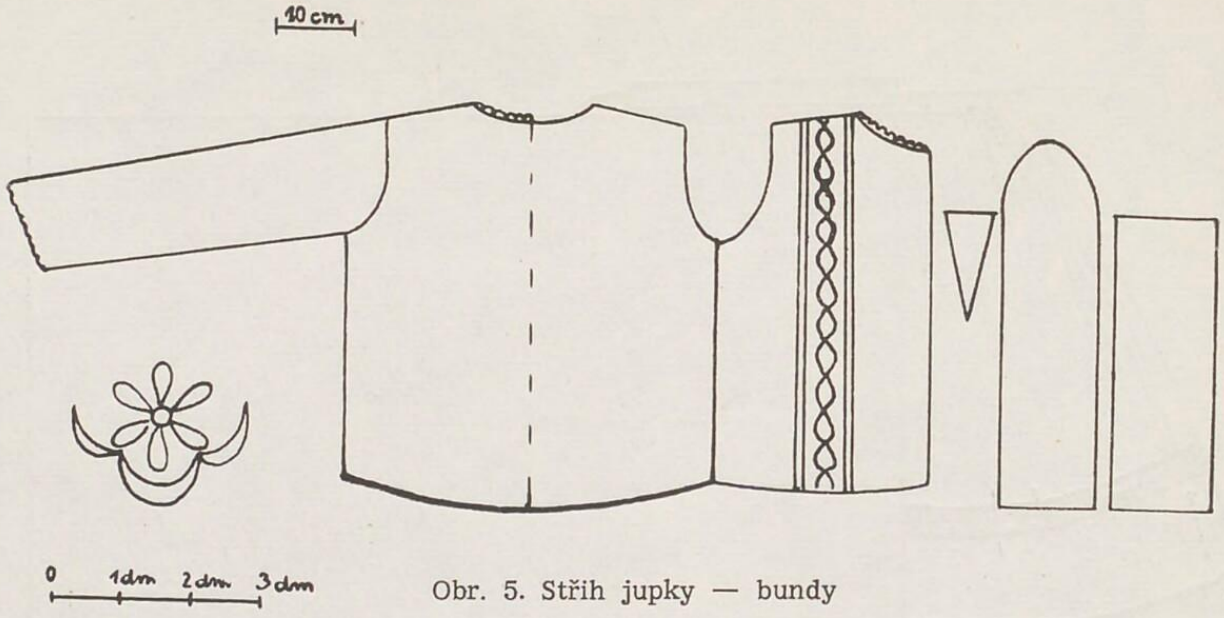

Obr. 5. Střih jupky — bundy

Zástěry byly ušity z rovného kusu plátna nebo z modrotisku, všitého do pásku, ne však po celé šíři, ale asi 8 cm od postranních okrajů. Zástěra se uvazovala buď prodlouženým páskem, nebo širokými tkanicemi („kalóne"). Sahala asi 10 cm nad spodní okraj sukně.

Kromě zástěr se nosily *„fěrtochy"*. Byly z jiného materiálu: z hedvábí, taftu, kašmíru aj. Byly řešeny dvojím způsobem: buď širší než zástěra, nabrány po celé šíři do pásku a lemovány kraječkou, nebo užší, naskládané obvykle šesti bočními sámky do pásku, na spodním okraji ukončeny širokým skládaným kanýrem, lemovaným kraječkou (obr. 7).

O *kabátcích* máme jen ústní zprávy. Byly delší než kacabajky, velký výstřih byl vyplněn vestičkou. Byla to součástka oděvu již výrazně ovlivněná městskou módou. Ženy nosily většinou soukenné kabátky panského střihu, jejichž šosy, dlouhé přes boky, byly rozšířeny a přizpůsobeny šířce sukní. Byly ušity z pevného tmavého sukna a dosud se v zimě oblékají, i když již v různých úpravách.

Úprava hlavy a obuv budou předmětem podrobnějšího pojednání v příslušných kapitolách.

Pracovní kroj

Pracovní kroj dívek i žen byl velmi prostý (obr. 18): košile, lajblík, sukně kanafasová, kartounová, modrotisková („modrací", „modračke") krisetová nebo jiná obnošená sváteční zástěra, jupka a v zimě obnošená kacabajka. V létě pracovaly ženy bosy nebo v dřevácích,[45] v parném létě jen v sukních a v košilích. Na hlavu vázaly malý tištěný šátek buď uzlem pod bradu nebo v týle. Starší ženy nosily ještě na počátku století i ve všední den při práci velké šátky upravené „na věnec".[46] Do práce na poli se ještě donedávna oblékal dvojí oděv. Svrchní lepší, který se na poli svlékl, a pracovalo se ve spodním, nejobnošenějším. Na cestu domů se opět oblékl lepší. Velmi oblíbeným praktickým materiálem na sukně a zástěry byl modrotisk (obr. 17). Do chladnějšího počasí se oblékal oděv z teplejšího materiálu nebo více součástek na sebe. Na nohy se obouvaly bavlněné punčochy a kožené

[45] Ještě dnes se nosí pantofle s koženou podešví, podobné dřevákům.

[46] V některých obcích se pro vázání šátku „na věnec" užívá běžně termínu „zavázaná hlava".

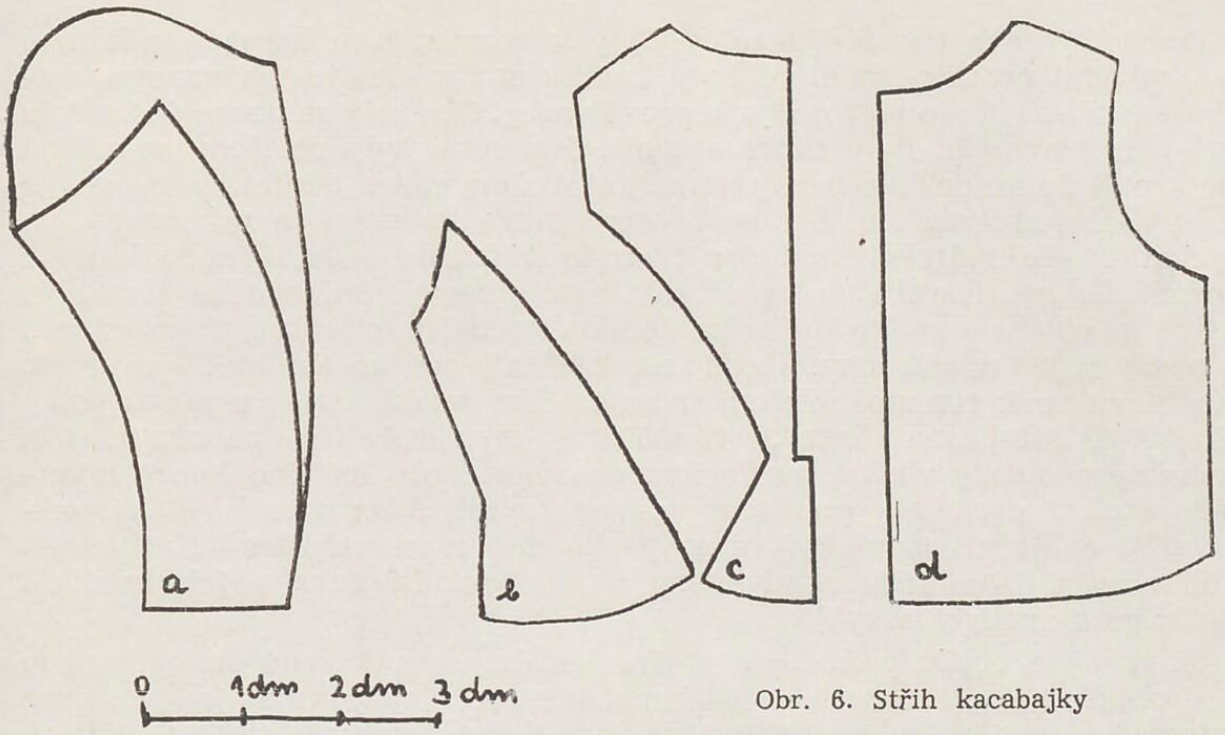

Obr. 6. Střih kacabajky

a — rukáv b, c — zadní díly d — přední díl

střevíce. V zimě se pod svrchní sukně podvlékla sukně z teplé látky, která se podložila vatou a proštepovala. O těchto sukních „vatýrkách" máme zprávy již z první poloviny minulého století. Kromě toho se ženy zahalovaly velkými čtvercovými vlněnými šátky („plinami"), buď tkanými místními tkalci, nebo koupenými na jarmarku.[47] Tento název se přenesl i na pozdější vlňáky tovární výroby a udržel se dosud. Když nebyla velká zima, zamotávaly hlavy („zakoklily") menším vlněným šátkem („fabričákem").[48] Již na počátku tohoto století podvlékaly plátěné kalhoty s nohavicemi pod kolena, zdobenými volánem („kanýrem"), a za velké zimy dlouhé flanelové kalhoty („katě"), jejichž nohavice zasunovaly do silných vlněných punčoch. Boty byly vysoké šněrovací z černé kůže. Doma chodily v teplých „bačích".[49]

Sváteční kroj

Ženský sváteční kroj nebyl zdoben výšivkou, ale jeho krása spočívala především ve vyvážené celkové stavbě, v ladění materiálů a barev (obr. 19). Na několika naškrobených spodních sukních (průměrně čtyři — alespoň jedna bílá) byla oblečena svrchní sukně, na níž především závisela krása ženského oděvu. Po celé 19. století se používalo několika druhů materiálů, podle nichž měly sukně název: flanerky, štofky, mušelínky, sukně hedvábné, v zimě vatou podložené vatýrky, vlněné sukně aj. Vzhledem k rozvinutému již textilnímu průmyslu není tato rozmanitost zvláštností.[50] Nejoblíbenější byly sukně štofové, jednobarevné, zdobené nad spodním okrajem tmavými sametovými stužkami, a sukně ručně tkané

[47] Pliny byly jednobarevné, pruhované nebo kostkované.
[48] Viz kap. o úpravě ženské hlavy.
[49] Viz kap. o ženské obuvi.
[50] SAB — B 31 T 5, 1765 — Generální seznam všeho zboží vyrobeného na Moravě.

(„domácí“) nebo též „dělanice“.[51] Byly v rozmanitých barvách, většinou se svislými proužky, některé byly kostkované s plastickým vzorem, vytvořeným střídáním plátnové a keprové vazby. Oblékaly se pouze do kostela nebo na slavnosti. Byly těžké a teplé. Pod nimi byly oblečeny sukně od nejkratší do nejdelší a sahaly až ke kotníkům; mladá děvčata měla sukně kratší. Dosud tyto sukně nosí některé stařenky nebo je uchovávají na památku. Ke sváteční sukni se uvázala hedvábná-měnivá nebo klotová černá zástěra. Kacabajka byla vždy tmavé barvy. Šněrovačka („mídr“), která se oblékala pod sváteční kacabajku, nedosáhla všeobecného rozšíření a nosily ji jen mladé ženy. Starší ženy oblékaly pod kacabajku bílou jupku. Na hlavu se k tomuto oblečení uvazoval bez rozdílu stáří a stavu velký tibetový[52] šátek „na věnec“,[53] vdané ženy jej vázaly též „na cépy“.[54] Na nohy se obouvaly vlněné punčochy pruhované nebo bílé; od konce minulého století pronikaly punčochy tovární výroby, černé a hnědé („prónový“). Sváteční obuví byly polovysoké šněrovací střevíce („lastýnky“, „blinerky“).[55] Na krku nosily ženy ve svátek šňůru sekaných korálků. Jiné šperky nebyly obvyklé.

V zimě se oblékaly *kožíšky* střihu kacabajek, potažené suknem nebo hedvábím. O jiných typech kožíšků nemáme na Náměšťsku zpráv. Jen kusé informace pamětníků naznačují, že byly lemovány kožišinou a některé vyšívány na šůscích. Již koncem 19. století začaly ženy oblékat městské zimní kabáty.

V ruce nosívaly ženy plátěný *vyšívaný šátek*, do něhož balily modlitební knížky. Také jej zasunovaly za pásek sukně tak, aby byl jeho vyšívaný cíp pěkně viditelný.

Zvláštním doplňkem svátečního kroje vdaných žen byly velké *šátky („pliny“)*. Nejstarší, které lidé pamatují, byly plátěné, vyšívané, které se uvazovaly zvláštním způsobem.[56] Později se nosily jen velké kašmírové pliny tovární výroby (obr. 21), přeložené na trojúhelník, které se přehodily přes hlavu a po dbradou špendlily dlouhým špendlíkem nebo překřížily přes prsa; a v zimě vlněné teplé pliny, které se buď pod krkem špendlily nebo překládaly na obdélník a přehodily přes ramena (obr. 20). Kromě toho mívaly ženy podobně jako ve všední den hlavu ovinutou malým „fabričákem“[57] (obr. 22).

Nejstarší ženy pamatují ještě plátěné bílé trojúhelníky *(„půlky“)*, bíle vyšívané, které se křížem převazovaly přes kacabajku a vzadu v pase svázaly.[58]

Tento typ svátečního oděvu byl ještě na přelomu století běžný. Již před první světovou válkou však začaly zejména mladší ženy dávat přednost lehčím látkám. Sukně i kacabajky byly „štofový“, upouštělo se též od starší úpravy hlavy, móda přinesla menší sametové šátky, které se vázaly pod bradou, obouvala se tovární obuv.

---

[51] Jiné názvy: šorec, šarcha; někde je šarcha název pro sukni z mezulánu.
[52] Tibetový šátek — v některých obcích je pro něj název „šalinový“.
[53] Podrobně viz kapitola o úpravě ženské hlavy.
[54] Tamtéž.
[55] Viz kapitola o ženské obuvi.
[56] Viz kapitola o výšivkách.
[57] Viz kapitola o úpravě ženské hlavy.
[58] Viz kapitola o výšivkách.

Kroj polosváteční

Po příchodu z kostela svlékly ženy kacabajku, „dělanicu“ a zůstaly oblečeny v bílé jupce a „kanafasce“ nebo v jiné sukni (obr. 16). Také sváteční obuv se vyměnila za všední. Odpoledne do kostela se opět oblékala kacabajka. Po nedělní práci sedávaly ženy oblečené v bílých jupkách před domy, prováděly ženské ruční práce a besedovaly. Jestliže však šla žena na besedu přes vesnici, oblékla kacabajku. Na počátku 20. století již mladé ženy oblékaly v neděli odpoledne kartounové „šaty“, tj. sukni s kacabajkou z téhož materiálu, a k tomu bílou vyšívanou zástěru.

Taneční kroj

K muzice nosily ženy nejraději *kartounové šaty* s bílým plátěným vyšívaným fěrtochem, který převazovaly širokými „fábory“, jejichž konce byly vyšívány. Ještě před první světovou válkou i k muzice zavinovaly ženy hlavy velkými tibetovými nebo tištěnými šátky, později dávaly přednost světlým malým kartounovým šátkům, vázaným pod bradu. Po příchodu do sálu si však šátky odkládaly. Tančívalo se v lastýnových botech („blinerkách“). Po válce se již obouvaly nízké látkové střevíce („hadrový botke“), které si ženy samy vyšívaly, nebo běžná tovární obuv. V ruce nesměl chybět vyšívaný kapesník.

V některých obcích byly na počátku 20. století velkou módou *„bílý šaty“* — sukně i kacabajka byly ze stejného světlého materiálu — z bílého kartounu se světlým vzorem nebo z batistu („patisový“) i z mušelénu („molky“). Kacabajka byla vpředu zdobena většinou bílými nebo červenými stužkami.[59] K nim se nosil kašmírový květovaný („růžovaný“) nebo hedvábný fěrtůšek. K bílým šatům se obouvaly bílé punčochy a blinerky. Hlava se zavázala červeným „lipským“ šátkem. Bílé šaty se oblékaly jen k určitým příležitostem. Nejčastěji k „velké muzice“, tj. na hody nebo na ostatky v neděli a na pouťovou muziku. Oblékly se ten den již odpoledne do kostela na požehnání. V bílých šatech šly družičky na Boží tělo, na pohřeb svobodnému, někdy i k čepení nevěsty („na záčepky“). Družičky však neměly na hlavě šátek, ale zapletené vlasy.[60]

Obřadní kroj

Obřadní kroj nemůžeme rekonstruovat do minulosti dále než do sedmdesátých let minulého století, neboť archivní materiál tento oděv neosvětluje, a jsme tedy zcela závislí na terénním výzkumu. Nevěsta mívala vždy jednobarevné látkové šaty. Nejoblíbenější byla barva bleděmodrá nebo šedivá, také hnědá („prónová“) nebo jiné jemné barvy. Vzácné byly svatební šaty sametové. Kacabajka i sukně zdobené posamenterií se přizpůsobovaly městské módě. Pozoruhodná byla pouze úprava vlasů nevěsty i družiček „do věnca“. V některých obcích měla tento účes jenom nevěsta, někde jen družičky, většinou však obojí. Družičkám se upravovaly vlasy také „do konóšky“. Zvláštní úprava účesů se udržela ještě na po-

[59] Vzpomínky informátorek na výzdobu „bílých šatů“ jsou jen velmi kusé a neurčité. Výzdoba nebyla jednotná.

[60] Podrobně viz kapitola o úpravě ženské hlavy.

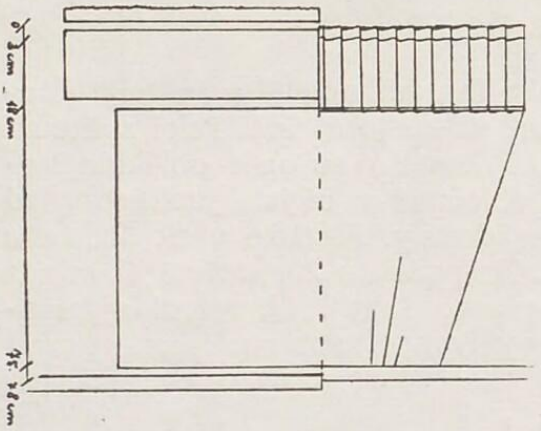

Obr. 7. Střih fěrtochu

čátku 20. století. Na zapletenou hlavu se upevnil věnec z umělých květin, jehož střední část („korunka“) pokračovala v dlouhých koncích, které se nechaly volně viset na zádech nebo se zaplétaly do vlasů. Myrtový věneček se pokládal snoubencům na hlavu pouze v kostele.

„Když ti kvítka dávali,
ptáčci libě zpívali,
když ti kvítka zdělali,
ptáčci zpívat přestali . . .“[61]

zpívaly ženy v Křoví při čepení nevěsty. Rozpletly jí věnec a „stará svarbí“[62] uvázala nevěstě na hlavu šátek, dříve „na věnec“, později sametový šátek běžným způsobem pod bradu. Tak byla přijata mezi ženy. Ještě dnes pamatují v některých obcích čepec pro nevěstu, který byl majetkem obce a za poplatek se půjčoval.[63] Byl vysoký, černý třpytivý s dlouhými fábory, zřejmě městský čepec, jak jej známe ze starých obrazů a musejních sbírek.[64]

Úprava ženské hlavy

Malým děvčatům, která měla dosud krátké vlasy, upravovala se hlava *„na zahrádku“* — copy („cupe“) se splétaly připletením pramínků již od pěšinky nad čelem směrem dozadu do týlu. Z delších vlasů se pletly copy, které se nechaly volně spuštěny na ramenou, jakmile však dorostly dostatečné délky, ovinuly se kolem hlavy. Větší dívky splétaly ze čtyř copů drdol, který upevnily hřebínkem.

Ženy rozčesaly vlasy na pěšinku („stežku“) a z tří- nebo čtyřpramínkových copů svinuly *drdol,* který připevnily kovovými vlásničkami („hornodlama“). Někde se pletla místo copu „rozmarýnka“ — prameny byly jenom dva a spojovaly se přeplétáním několika vlasů braných z vnějšího okraje směrem dovnitř. Aby byl účes hladký, mastily se vlasy sádlem a na ochranu před ušpiněním šátku se oblékal malý plátěný čepeček. Byl ze dvou dílů, podobně jako čepeček dětský (kulaté dýnko a pás plátna pokrývající temeno a spánky). Celý spodní okraj byl nabrán tkaničkou a stažen, aby čepeček dobře seděl. Kolem obličeje byly vyšity nebo uháčkovány drobné bílé zoubky. Ženy, které měly dlouhé vlasy, prodávaly je „vlasařům“, kteří docházeli do kraje z Vysočiny a vlasy dobře platili. Pramen vlasů se vystřihl tak, že vystřižené kolečko bylo možno začesat.[65] Na počátku 20. století si některé dívky zastřihovaly nad čelem vlasy po městském způsobu na „kšicu“, která se namáčela cukrovou vodou, aby byla kudrnatá. Ještě koncem minulého století zavazovaly ženy běžně, i ve všední den do práce, hlavu do velkého květovaného („lipského“) šátku nebo

[61] Zpíval 78letý Josef Ráček z Křoví.
[62] Funkci „staré svarbí“ zastávala obvykle kmotřenka nevěsty.
[63] Inf. A. Bočková — Ketkovice.
[64] Srv. fotografie v časopisu „Od Horácka k Podyjí“ 1930, str. 11.
[65] M. Křikavová nar. 1876 z Kralic prodala své vlasty třikrát. Byly dlouhé ¾ m a obdržela za ně 18 zl.

staršího kašmírového („kažmírový", „tibeťák"). Již ve starších archivních pramenech jsou často uváděny velké šátky na zavinutí hlavy vedle šátků malých.[66]

Šátek se přeložil na trojúhelník, položil na hlavu, přední cípy se svázaly přes zadní cíp v týle, přetáhly nad čelo, upravily v jednoduchý uzel a zasunuly. Části šátků na uších, „záušnice", se musily pevně přidržet, aby šátek dobře seděl na hlavě. Dokud bylo toto vázání běžné, uměly si upravit šátek ženy samy (obr. 8a, b). Ještě na počátku 20. století byly tovární šátky poněkud většího formátu než dnes a ženy je při práci uvázaly zvláštním způsobem do velkého uzlu v týle.[67]

Do kostela se vázaly kašmírové šátky uvedeným způsobem *„na věnec"* nebo *„na cépy"* — boční cípy šátku se nezavazovaly nad čelem, ale nechaly se volně splývat, a to jeden na zádech a druhý na prsou. Ještě před první světovou válkou přišla móda sametových vyšívaných šátků s třásněmi, které byly velmi drahé (za 3 zl.) a užívaly se s oblibou na „záčepky". Ke svatbě jej darovala nevěstě kmotra. Dosud jej stařenky uchovávají a některé ještě nosí do kostela. Ještě donedávna chodily ženy „zakoklený" *do velkého vlněného šátku („fabričáku")*, který se upravoval dvojím způsobem: buď se jen špendlil pod bradou velkým špendlíkem, nebo se cípy pod bradou překřížily a svázaly v týle přes střední cíp. Ještě koncem století zavinovaly některé stařenky hlavu bílou vyšívanou plinou. Plina se upravovala neobvyklým způsobem: přeložena na trojúhelník se přeložila na temeno hlavy a boční cípy zkříženy pod bradou se na temeni svázaly (obr. 9, obr. 23).[68] Jen k muzice chodily dívky prostovlasé, „kostrbatý". Copy se k této příležitosti pletly z několika pramínků a buď se ovinly kolem hlavy nebo skládaly různými způsoby. Záleželo na ženě, která upravovala hlavu. Těchto „frizérek" bylo velmi málo. Zvláštní úpravu hlavy vyžadovala hlava nevěsty a družiček. Z dobře promaštěných vlasů se upletly dva široké pletence „panty" nad čelem a čtyři vzadu. Byly až ze 16 pramínků. Dva přední panty se na temeni spojily a potom se ze všech utvořil velký kulatý drdol ve tvaru růže. Panty se skládaly, takže jejich vnitřní okraje se zasouvaly jeden za druhým a do smyček takto utvořených se dávaly ozdobené vlásničky „hornódle" s blýskavými kamínky a „citrnódle" s kovovými třásněmi. Úprava vlasů do *„konóšky"* byla jednodušší: panty se v týle poskládaly do oblouků. Nevěstě se nad pletenec vlasů upevnil věneček z umělých květin doplněných drobnými lístečky, dlouhé konce visely až pod pás. U novějších věnečků byly konce kratší a zaplétaly se do vlasů. Věnečky dosud uchovávají stařenky do hrobu spolu s myrtovým věnečkem, který jim byl při svatebním obřadu položen na hlavu. Dnes již nedovedou ženy obřadní úpravu vlasů ani přesně popsat, neboť tuto práci prováděly jenom některé ženy v obci.

Ženská obuv

Starší ženská obuv se od dnešní podstatně lišila. *Dřeváky* obouvané ve všední den do práce byly z dvojího materiálu: podrážka byla silná dřevěná, svršek jednoduchý z hnědé kůže. Měly tvar pantoflí. Kupovaly se buď od

[66] SAB — F 15, C 29 — 424, IV. 1855/86 — uvádí se mj. 1 žlutý šátek na zakuklení.
[67] Tento úvaz šátku byl oblíben zejména v létě, neboť jeho uzel nehřál pod bradou.
[68] Stoletá Josefa Ráčková z Křoví uvádí, že její matka měla bílou plátěnou plinu vyšívanou barevnou vlnou. Tato zpráva je však zcela ojedinělá.

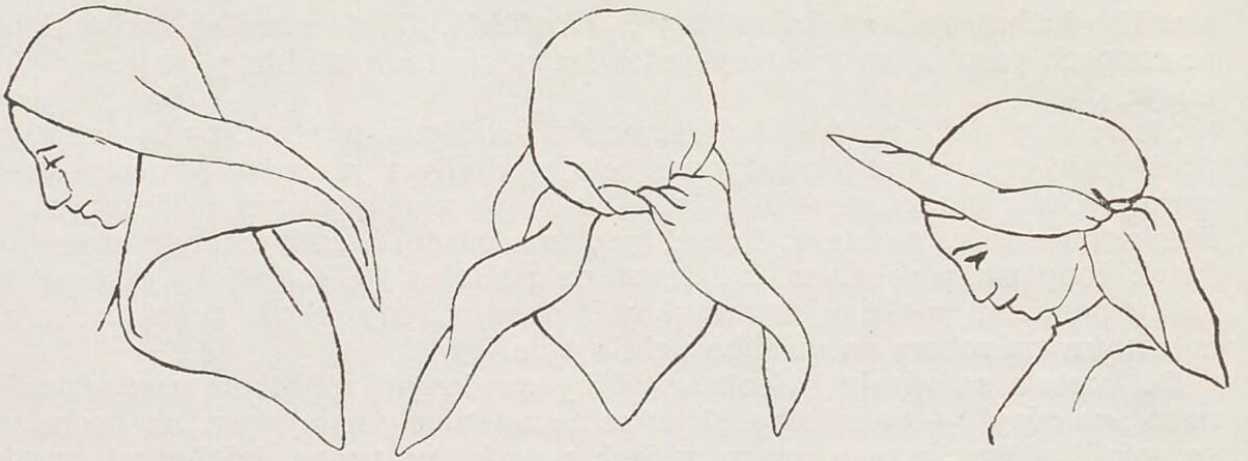

Obr. 8a. Postup vázání šátku „na věnec"

místního ševce nebo na jarmarcích. Později se nosily *pantofle kožené*, které nahradily dřeváky. V zimě se doma chodilo v pletených papučích podšitých plstí *(„báče")*. V neděli byly oblíbeny *„blinerky"* z lastýnu nebo sametu. Byly to šněrovací střevíce, vysoké téměř do půli lýtek s koženou podrážkou, lakovou špičkou a polovysokým podpatkem (obr. 10). Při horním okraji byly lemovány černým lakem. Blinerky byly vyšívány bíle nebo i barevně a ženy si je vyšívaly samy.[69] Později se nosívaly na tanec *vyšívané nízké střevíce* lodičkového tvaru. Tovární výroba přinesla i na vesnice různé typy střevíců a na zimu uzavřené boty nad kotníky, opatřené pérovými vložkami *(„štýblata")*. *Punčochy* se buď pletly doma, nebo kupovaly. Starší byly pestře příčně pruhované nebo bílé, novější většinou černé.

Mužský kroj

Mužský kroj na Náměšťsku procházel poněkud jiným vývojovým tempem než kroj ženský. Pokud jde o rekonstrukci kroje, který předcházel běžnému poloměstskému oblečení, musíme se omezit pouze na kroj pracovní a sváteční. O obřadním kroji mužském jako celku nemůžeme zde stejně tak hovořit, jako nebylo možno mluvit o zvláštním obřadním kroji ženském.

Pracovní kroj

O pracovním kroji staršího typu máme dosud přesné zprávy z terénu. Starší generace jej nosila ještě koncem minulého století. Letní pracovní oděv byl velmi jednoduchý. Bílá lněná košile byla z domácího plátna („z pačisky"); její nejstarší střih nelze doložit. Dnes pamětníci uvádějí, že se od současných košil lišila užším límečkem a širokými rukávy, které byly nabrané na ramenou a do manžet. Pod paží byl našit čtvercový „cvikl" z hrubého lněného plátna. K tomu se nosily *dlouhé kalhoty* („katě", „podlíkačky") — režné, později se barvily na modro; aby se na kolenou netrhaly, zpevňovaly se našitím kousku kůže.[70] V té době již mladší generace nosila do práce kalhoty cajkové. Přes kalhoty se uvázala plátěná režná nebo modrá *zástěra*, buď krátká do pasu, nebo dlouhá, chránící i košili. Později

[69] V Ketkovicích se nosívaly „blinerky" barevně vyšívané, na jejichž dřevěných podpatcích byly vyryty vroubky, které byly nabarveny stejnými barvami jako výšivky (podle inf. A. Bočkové).

[70] V Jasenici je šili „za šesták u Kryštofů" (inf. M. Tomková nar. 1889).

Obr. 8b. Postup vázání šátku „na věnec“

se šily zástěry z kupovaného modrého plátna. Hlavu pokrýval v létě slaměný *klobouk*, a když bylo chladněji, klobouk plstěný nebo stará *čepice*.[71] Obouvaly se *dřeváky* nebo obnošené sváteční *boty*, do nepohody kožené boty s dřevěnou podrážkou, šněrované řemínkem (*„banďury“*). V zimě se nosil vatovaný krátký kabát (*„špenzr“*), stará *vesta* a starý *kožich*, na hlavě *beranice*. V zimě ještě koncem minulého století oblékali muži černé kožené kalhoty zasunuté do holínek,[72] které byly vystřídány kalhotami z různého textilu; nejoblíbenější byl pevný manšestr a sukno. I když se již ostatní součástky změnily, bílá košile a modrá zástěra se udržely dlouho do XX. století, než byly nahrazeny konfekčním pracovním oděvem.

Sváteční kroj

Sváteční mužský kroj, který se nosil v XIX. století, změnil se dříve než kroj pracovní. Asi do sedmdesátých let minulého století se skládal z bílé košile, kalhot-koženek nebo z kalhot látkových, vesty, vysokých bot, kabátu a kožichu. Košile byla z domácího plátna jemnějšího než na košili všední. Střih se nelišil od střihu košil pracovních. Koženky byly světlé, nebarvené nebo černé z kozích kůžek, které objednavatel obvykle sám dodával speciálnímu krejčímu. Po polovině století se starší světlé koženice nosily jenom v létě, a to ještě i v letech sedmdesátých, když krátké i dlouhé kalhoty látkové už nabyly převahy.[73] Přesný střih koženek nemůžeme rekonstruovat a nemáme ani prokazatelných zpráv o jejich výzdobě.[74] Avšak na základě informací pamětníků se dá předpokládat, že se nijak nelišily od typu horáckých koženek, tak jak se dosud zachovaly v museích. Aby byly koženky měkké a lesklé, mastily se sádlem a černé se natíraly černou pastou („viksovaly se“). Zasunovaly se do vysokých holínek (*„faldovaček“*), které byly ušity ze dvou kusů s tvrdým lýtkem a jedním záhybem u kotníku. K pozdějším látkovým kalhotám se obouvaly nižší holínky (*„holštýble“*). Na košili se oblékala přiléhavá *soukenná vesta*, která se od stojatého límečku až k dolnímu okraji pod pás zapínala kovovými drobnými knoflíčky. Na bocích vesty byly malé kapsy. Vesty byly různých tmavých barev, většinou modré a černé. Podle nepatrných zpráv z terénu

[71] Viz např. SAB — F 15, IX. — 37, 1812.

[72] Byly to většinou obnošené kalhoty sváteční.

[73] Světlé i černé kožené kalhoty pamatují již jen nejstarší informátoři (např. Fr. Gotthard, nar. 1867, Jinošov).

[74] Světlé koženky nejsou časté ani v archivních pramenech. Již v XIX. století se uvádějí většinou koženky černé (SAB — F 15, IX. 73, 1804, tamtéž IX. 4258, 1847).

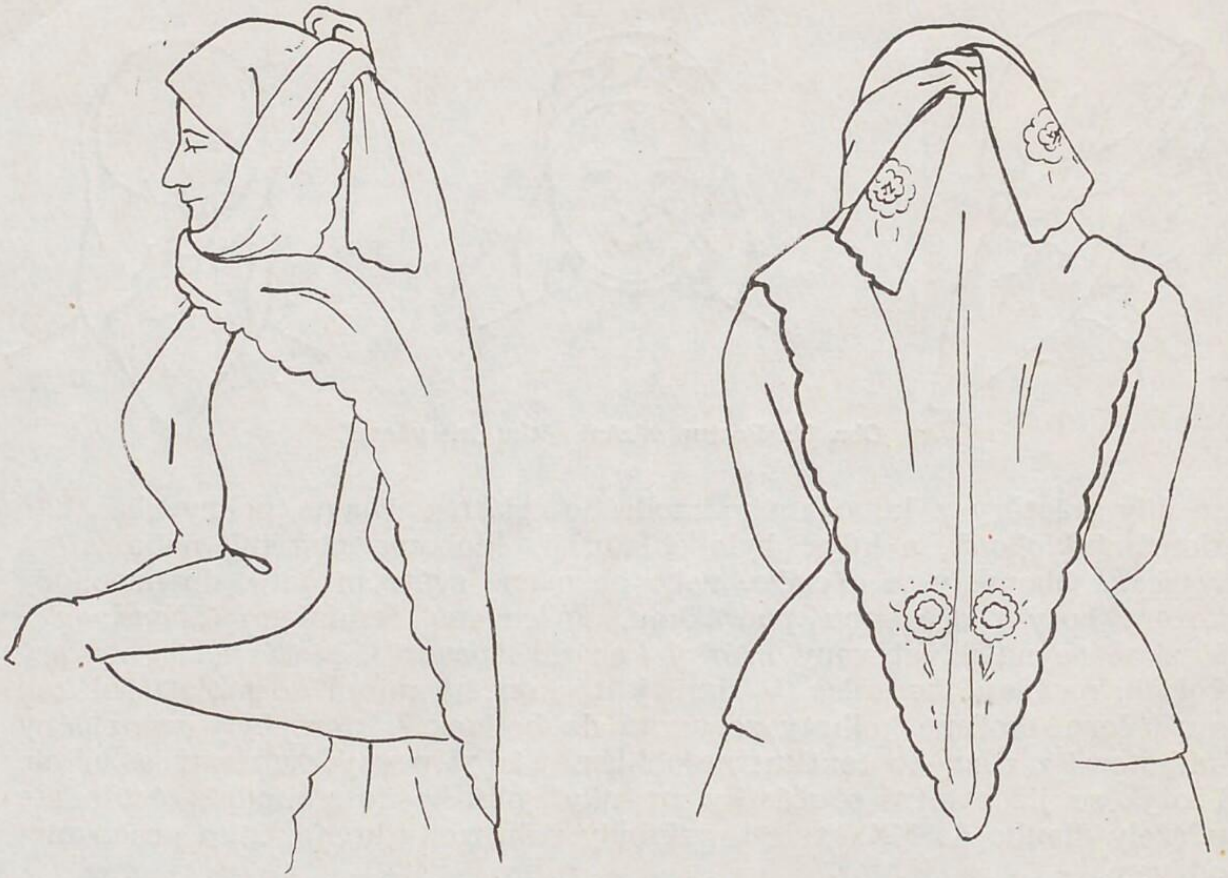

Obr. 9. Úprava bílé pliny

lze usuzovat na vyšívání vzadu a na bocích. Ke krku se uvazovala *„půlka“*, tj. červený nebo černý šátek hedvábný, kašmírový nebo harasový.[75] Do chladnějšího počasí se oblékal soukenný *kabát s šosy*, v jednom z nich byla kapsa, do které se zasunul barevný kapesník tak, že jeho cíp visel z kapsy ven.[76] Archivní materiál bohatě dokládá soukenný *plášť*, který byl v XIX. století běžným doplňkem svátečního oděvu. Většinou byl modrý, ale někdy také jiných, i světlých barev. Koncem druhé poloviny století již nebyl běžným majetkem a k slavnostním příležitostem se půjčoval. Dnes jsou na tento plášť a jeho účel jen kusé vzpomínky. Hlavu pokrývali muži plstěným poloměkkým kloboukem s širší střechou nebo čepicí. Zimní kalhoty byly podšity ovčí kožešinou. Oblékal se též dlouhý *ovčí kožich*, potažený suknem, avšak v některých obcích nosili stařečci ještě na počátku XX. století bílé ovčí kožichy, na zádech vyšívané („malované“), které se kupovaly na jarmarcích nebo přímo od kožešníků v Křižanově a jinde.[77] Bílé kožichy nebyly na Náměšťsku zřejmě tak rozšířeny jako v západnějších částech Horácka. Též v archivním materiálu mají soukenné kožichy převahu.[78] Ke kožichu se nosily černé beranice.

Již poslední čtvrt minulého století přináší poloměstské oblečení do celé oblasti. Při slavnostech a rodinných obřadech nosili muži běžně sváteční oděv, jen nepatrně doplněný jinými součástkami. Mládenci na svatbě a

---

[75] „Půlka“ se vázala na jednoduchý uzel pod krkem.

[76] Srv. D. Stránská *Lidové kroje v Československu*, Praha b. d., obr. 2 a, b, str. 38. Srv. též např. SAB — F 15, IX. 4519, 1848.

[77] Z Osové Bítýšky jezdili formani s vápnem z Maršova až k Jihlavě. Ti nosívali bílé kožichy. Srv. SAB — F 15, IX. 4073.

[78] Viz např. SAB — F 15, XV. A 77, tamtéž IX. 46, 1822.

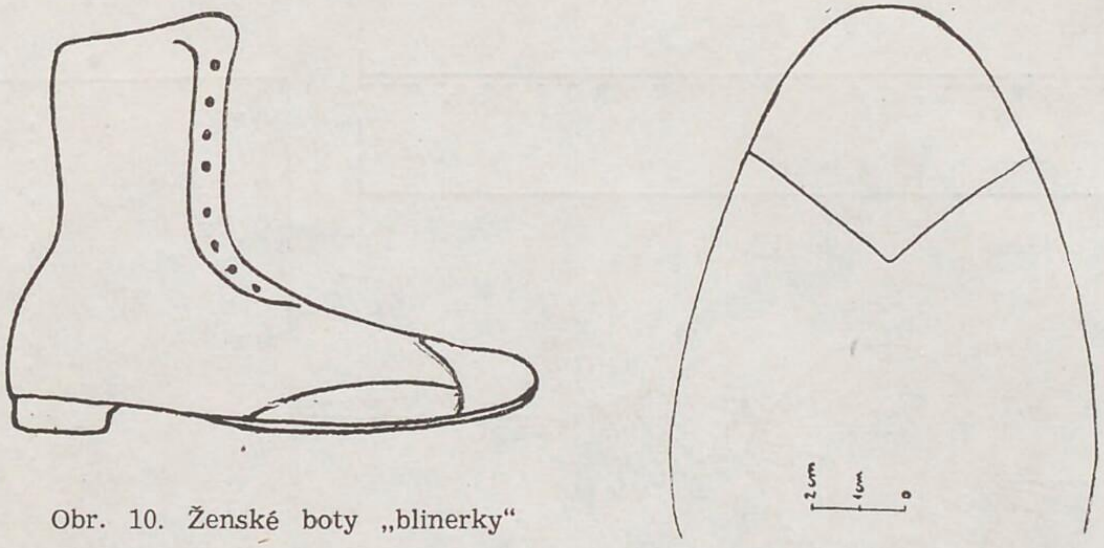

Obr. 10. Ženské boty „blinerky“

stárci na hodech byli přepásáni plátěnými zástěrami, někdy též barevně vyšívanými. Zástěra měla význam praktický, neboť mládenci obsluhovali hosty. Ženich dostal od nevěsty košili a bílý vyšívaný kapesník a větvičku rozmarýnu s umělými květinami a dlouhými fábory, kterou si připevnil na vestu nebo na kabát. Tuto větvičku spolu s myrtovým věnečkem, který mu byl stejně jako nevěstě položen při církevním obřadu na hlavu, uchovával každý muž jako památku; byly mu dány do rakve.

Dětský kroj

Kroj dětí nebyl zvlášť pozoruhodný. Hoši i dívky byli oblékáni až do školního věku stejně. Na křest byl připraven *křestný čepeček* šitý nebo pletený, zdobený pentlemi. Dítě bylo oblečeno do plátěné košile s krejzlíčkem, zabaleno do peřinky, svázané povijanem. Za povijan zasunula kmotra *křestní vínek*, tj. pás z bílého plátna, zdobený bílými vyšívanými zoubky, do něhož byl zabalen dárek pro novorozeně, obvykle peníz. K úvodu nesla matka dítě zahalené plinou. Když začalo dítě chodit, dostalo *šatečky („kanduš“, „jednotky“)*. Byly ušity z jednoho kusu, v pasu nepřestřiženy a měly dlouhé rukávy. Vzadu nebo vpředu se zapínaly po celé délce. V létě byly z modrotisku nebo kartounu, v zimě z teplejšího materiálu. Školní děti se již oblékaly jako dospělí. Děvčátka nenosila kacabajky, ale *jupky*, které byly vpředu a podél spodního kraje zdobeny drobnými náběrami („ryšky“). V létě chodily děti bosy, v zimě obouvaly *punčochy, dřeváky* nebo kožené šněrovací *boty*.

Horácký kroj

„Horácký kroj“ na Náměšťsku nebyl zahrnut do pojednání o svátečním ani o obřadním kroji, ale stavíme jej zvlášť ze dvou důvodů: pro problematičnost jeho původu a proto, že se nenosil a nenosí obecně po celé oblasti. Protože tento ženský kroj, pokud se vyskytoval, neměl zvláštních rozdílů, všimněme si podrobněji kroje v Březníku. Kroj si pořídily jen některé selské dívky ke slavnosti svěcení místní hasičské stříkačky v roce 1905. Ještě dnes říkají starší ženy, že dívky byly „za Hanačke“. Kroj se velmi líbil, a proti si jej později pořídilo více děvčat a oblékalo jej k tanci a na slavnostní příležitosti: sázení „lípy svobody“, manifestaci v Náměšti v roce 1918 a na „hanáckou svatbu“. Byl přijat jako místní kroj a je

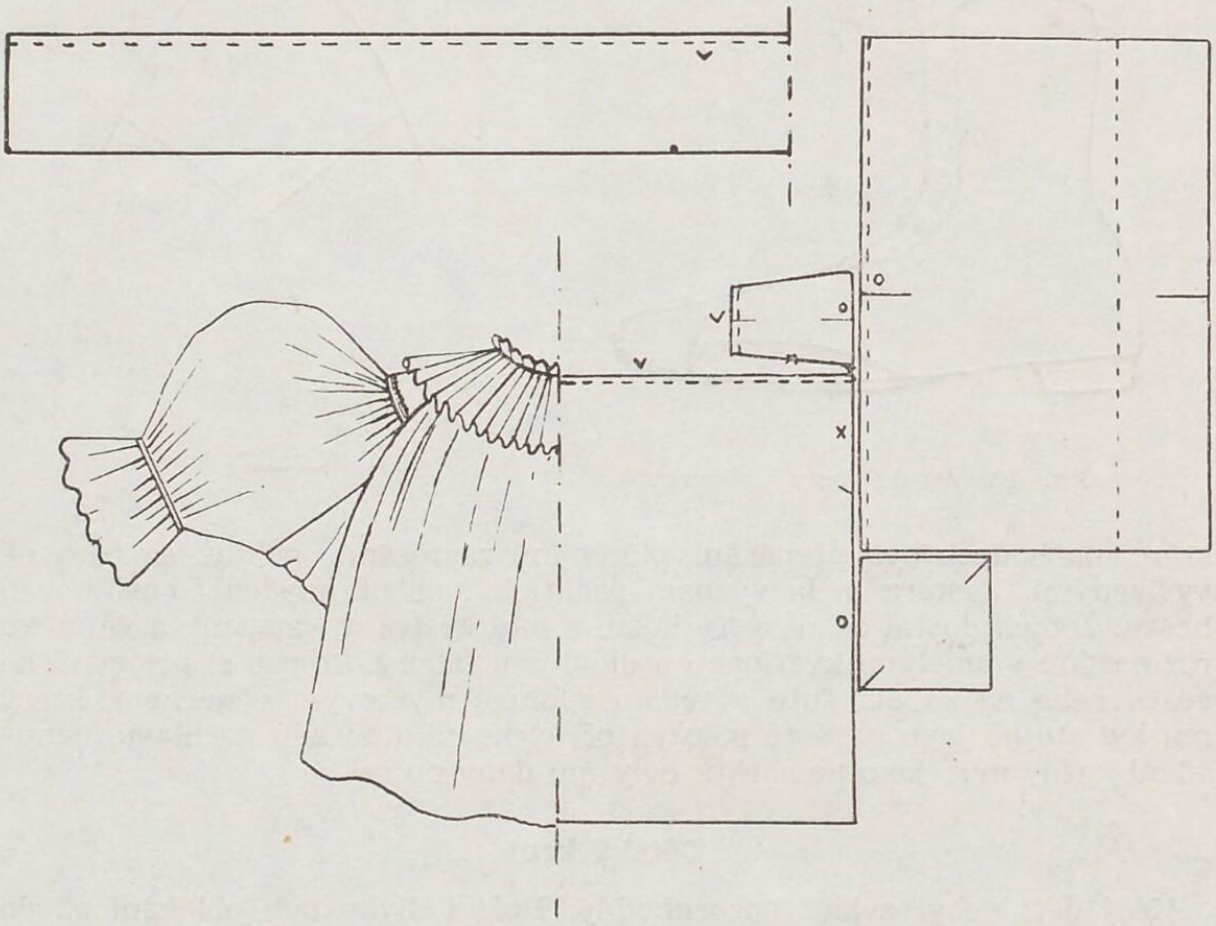

Obr. 11. Střih košilky k současnému „březnickému kroji“

dodnes za něj považován. Kolem r. 1935 byl kroj odložen a na podobné slavnosti se vypůjčovaly oblíbené kroje kyjovské. Po druhé světové válce převzaly tento kroj členky souboru lidových písní a tanců.[79] Sukně byly dlouhé až k okrajům bot, bílé mušelínové nebo plátěné, při dolním okraji zdobené červenými stužkami. Košilky byly s baňatými rukávky a jen bíle vyšité (obr. 11). Přes košilku se oblékal sametový tmavý lajblíček stejného střihu jako lajblíček spodní (obr. 12). U krku byl široký vyšívaný krejzl. Na nohy se obouvaly bílé punčochy a „blinerky“. Velké šátky uvázané „na věnec“ byly tmavé kašmírové. Teprve na hanáckou svatbu v r. 1919 se pořizovaly květované sukně kašmírové ze starých textilií, které zbyly po stařenkách, a krejzle se vyšívaly červenou bavlnkou. Fěrtochy ke kroji byly květované kašmírové nebo hedvábné. Kroj, který dnes nosí soubory, má sukně kratší, do půli lýtek, plisované, zdobené při dolním okraji portami. Hlava se zavazuje červeným lipským šátkem. Místo blinerek se obouvají nízké střevíce. Drobně nakulmovaný krejzl je též vyšíván červeně. Kolem krku se dříve nosívaly sekané korále, které dnes členky souboru nahrazují skleněnými perličkami (obr. 26).

V Březníku byl na „hanáckou svatbu“ pořízen také mužský kroj.[80] Byl to kostým, který na rozdíl od kroje ženského nenavazoval na místní tra-

[79] Podle ústního podání navrhovala kroj v Březníku místní učitelka ručních prací M. Štoudková (viz školní kronika v Březníku).

[80] Iniciátorem „hanácké svatby“ i mužských krojů v Březníku byl tehdejší místní kaplan A. Tesař, který pocházel ze Stínavy, okr. Prostějov.

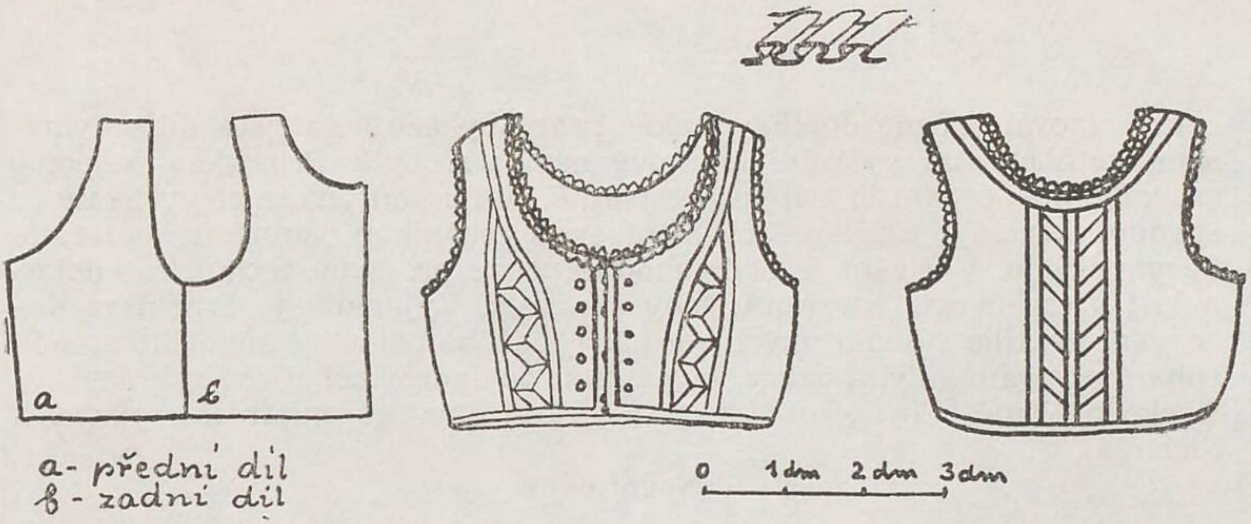

Obr. 12. Sametový ženský lajblíček k březnickému kroji

dice. Skládal se z bílé košile, která se lišila od běžně oblékané pouze širšími rukávy nebo i bílým vyšíváním na náprsence, z černých soukenných kalhot a jednoduché soukenné vesty. Na vestách a na kloboucích měli muži dlouhé pentle a kytičky. Tento oděv se později výjimečně oblékal k obecním nebo národním slavnostem, neměl však dlouhého trvání. Členové souboru písní a tanců v Březníku nemají vlastní kroj a na vystoupení si jej vypůjčují od sousedních souborů, které mají obnovený starší typ kroje — světlé kalhoty pod kolena (náhražkou za starší koženky), vysoké boty, bílé košile a soukenné dlouhé vesty.

Tak jako v Březníku pořizoval se i v jiných obcích na počátku XX. století k podobným příležitostem a bez zvláštních formálních odchylek ženský i mužský kroj.[81]

Lidové výšivky

Veškeré výšivky, které se dosud na Náměšťsku dochovaly, můžeme datovat nejdéle do konce minulého století. Archivní prameny se o vyšívání nezmiňují, nebylo zřejmě nijak výrazné. Bohatě byly vyšívány pouze pliny, které se dávaly ženám do rakve. V ústním podání existují jen drobné zprávy o starším vyšívání barevnou vlnou na plinách v polovině XIX. století.[82] Novější pliny byly vyšívány jenom bíle. Ještě v sedmdesátých letech se používalo koutních plachet, též bíle vyšívaných, které se později dávaly jako pokrývky na oltáře při slavnostech Božího těla. Existující výšivky jsou pracovány podle vzorů předtištěných kovovými razítky, kterých se koncem minulého století a později užívalo s oblibou i v jiných oblastech, takže vyšívání bílé a dírkové nabylo universálního rázu. Vyšívalo se červenou, modrou, černou a bílou bavlnkou, stonkovým, plochým i křížkovým stehem. Dříve než byly ženské ruční práce zavedeny do škol, vyšívaly místní švadleny, u kterých se děvčata učila. Toto vyšívání se uplatňuje na košilkách, jupkách, starších spodních sukních, na zástěrách, též na krojových ženských krejzlech a mužských košilích, stejně na záclonkách a prostěradlech. Není tedy starobylé. Příležitostí pro výtvarné invence vyšívačky byly kapesníky s drobnými vzory — dárek děvčete chlapci. V některých případech se projevuje tato vynalézavost, i když je zde vliv předtiskovaných vzorů nesporný (obr. 25). K daným vzorům některé ženy vymýšlely

[81] *VM — NO* str. 25.
[82] Viz pozn. 68.

a kombinovaly různé doplňky, takže práce vykazují do jisté míry tvůrčí samostatnost. Ani vyšívání křížkové není starobylé. Provádělo se podle vzorníku přes organtýn, napjatý na plátně. Niti organtýnu se po vyšití vzoru snadno vytahaly. Křížkové vyšívání svou technikou jemnému materiálu nevyhovovalo. Vyšívání je obdivuhodné pouze pro svou technickou dokonalost a trpělivost, které mu ženy věnovaly. Výjimkou jsou některé dochované textilie v soukromých sbírkách z druhé poloviny minulého století, bohatě vyšívané bílými vzory, které jsou dokladem bohatství a krásy výšivek na Náměšťsku v minulosti a tvůrčí invence místních vyšívaček (obr. 24).

Noční oděv

Až do nedávna nebylo zvláštního oděvu na spaní. Spávalo se ve spodním prádle. Ženy v košilích, později v obnošených starých spodních sukních a plátěných jupkách. Staré ženy tak spávají dodnes. Muži spávali v denní košili a plátěných kalhotech, později ve spodních kalhotech. Ke spaní byly též určeny obnošené denní košile, které se k běžnému nošení již nehodily. Ani děti se na noc nepřevlékaly.

Odívání mrtvých

Výjimečně pamatují nejstarší lidé dosud oblékání zemřelých do bílého. Mužům se oblékala sváteční bílá košile a bílé spodky,[83] ženám bílá plátěná sukně (spodnice) a bílá jupka, na hlavu bílý plátěný šátek, ve starších dobách plina. Pod mrtvého se podkládalo bílé prostěradlo. Do rakve se dávaly svatební věnečky. Na počátku XX. století se mrtví již běžně oblékali do černých šatů, avšak prádlo bylo bílé. Svobodnému se vypravil pohřeb s družičkami a s mládenci náhradou za svatbu, které se nedočkal.[84]

Výbava, úprava a ukládání oděvních součástek

Oděvní výbava závisela na mnoha okolnostech: byl to majetek rodičů, počet dětí, výše odměny ve službě,[85] v továrně, výnos hospodářství aj. Často chalupníkova jediná dcera, která si přivydělávala, měla více šatů než selská dcera z mnoha dětí, která ovšem zas obvykle získala více na polnostech. Starší archivní materiál v místních svatebních smlouvách uvádí pouze reality, dobytek a peněžité dary. Bylo samozřejmé, že i nejchudší nevěsta měla truhlu na šaty a peřiny. Také ženich dostal z domu peřiny a obvykle i postel. Svobodní se snažili pořídit si před svatbou co nejvíce šatstva, neboť starosti o děti a budování hospodářství často nedovolovaly po svatbě pořizování oděvu. Děvčata si šila do výbavy až 15 košil, na desítky různých sukní, jupky a několik kacabajek. Nejchudší měly jen jeden sváteční kroj.

Právalo se velmi často, neboť bílé prádlo bývalo i na všední den. Plátěné věci se praly buď doma, nebo na potoku a bílily v humně na „bílisku"; na nízkých kůlech byly připevněny desky, na které ženy rozložily plátno, polévaly je vodou a nechaly na slunci vybílit. Škrobilo se za syrova. Lněné plátno se nežehlilo, ale válelo na desce dřevěným válkem. Nářadí na válení

[83] SAB — C 29 — 415 D 1850/37.
[84] SAB — F 15 XV. — 138.
[85] Kočí u sedláka dostával 30 zl. ročně, od hospodyně kalhoty a košili; děvečky dostávaly plátno na košile nebo jen hrubou „pačisku" „na podolek".

bylo v každé rodině. Jen v některých domácnostech měli široký válek a tam chodila děvčata z celé vesnice válet ložní prádlo. Spodní sukně se věšely na rahna, která byla upevněna na půdě („na podlaze"). Vrchní sváteční oděv se ukládal do truhel. Truhly byly malované[86] a dosud jsou v některých staveních uloženy na půdách. Vedle truhel byly již v druhé polovině XIX. století ve venkovských domácnostech „kostny" se zásuvkami na prádlo a skříně na mužské šaty. Novější truhly, ještě dnes účelně využívané, jsou hnědé, nepolychromované. Oděvní součástky se obracely před uložením na rub, aby se neodřely a neuprášily. Dosud jsou tak věšeny sukně a kacabajky do skříní.

Způsob oblékání lidového kroje i užití výšivek na Náměšťsku měly své nepsané zákonitosti, které bylo nutno dodržovat. Jednotlivé obce vykazovaly jen nepatrné odchylky. Základním požadavkem byla šířka a délka sukní. Aby byly co nejširší, podkládaly se na bocích válečky z látky („jelita"), které byly později nahrazeny dvěma vycpanými pytlíčky. Ženy v severněji položených obcích nosily sukně volnější než v „bohatém" Březníku, kde se nosily sukně nejširší a na Náměšťsku také nejdéle. Délka sukní byla kousek nad kotníky po okraje střevíců.

I v barvách byla určitá zákonitost. Barvy sukní, kacabajek spolu s fěrtochem a šátkem se vždy doplňovaly v harmonický barevný celek. Výšivky byly vždy na spodním okraji sukní, zástěr, na předničkách košil, na plošných textiliích (kapesník, plina, plachta) byly vždy podél okrajů a tvořily bohatší výplň v rozích.

* * *

Na základě uvedených poznatků můžeme zřetelně stanovit vývojové etapy lidového kroje na Náměšťsku, nerovnoměrnosti vývoje kroje mužského a ženského a příčiny tohoto stavu:

1800—1870 *Ženy:* lidový kroj, starobylé součástky — pliny, modrotisk, dřeváky.
Muži: lidový kroj, starobylé součástky — koženky, kožichy, pláště, režný pracovní kroj, dřeváky.

1870—1905 *Ženy:* lidový kroj, starobylé součástky odkládány, podržuje je jen nejstarší generace, „horácký kroj".
Muži: pracovní kroj — počátky používání továrních tkanin, starobylé součástky nosí jen nejstarší generace, sváteční oděv — poloměstský.

1905—1939 *Ženy:* lidový kroj — starší generace, poloměstský oděv — mladší generace, „horácký kroj" ke slavnostem, 1918—20 pořizování „horáckého kroje" ve větších množstvích ke slavnostem.
Muži: poloměstský oděv.

1939—1957 *Ženy:* poloměstský oděv i nejstarší generace, nepatrné zbytky tradičního kroje, mladší generace — poloměstský a městský oděv, „horácký" kroj — soubory lidové umělecké tvořivosti.
Muži: poloměstský oděv — nejstarší generace, městský oděv — generace mladší, „horácký" kroj — soubory lidové umělecké tvořivosti.

[86] Byly to výrobky stolařského mistra Jana Buriana z Mohelna. Viz „Vlastivědný věstník moravský" I, Brno 1946, čís. 2—3. — „Český lid" 43, 1956, str. 69—76.

Tato data jsou průměrné mezníky, v jejichž desítiletích ke změnám docházelo. Nelze stanovit data přesná, neboť životní podmínky jednotlivých obcí nebyly stejné, zejména od konce XIX. století.

Na vývoj a odkládání lidového kroje měli podstatný vliv zejména dva činitelé: textilní výroba — domácí a tovární; způsob práce a s ní související snaha o přizpůsobení se životu ve městě.

Tkát plátno u místního tkalce se vyplácelo téměř po tři čtvrtletí minulého století. Bylo hrubší, ale trvanlivé a vhodné zejména pro ložní prádlo a pracovní kroj. Tovární plátno bylo stále ještě drahé a kupovalo se jen na sváteční košile a pliny. Ženské sváteční sukně také nedovedla tovární výroba nahradit. Zato ostatní součástky oděvu se šily z materiálu, který počátkem XIX. století dodávaly manufaktury na jarmarky ve velkém výběru. Tovární výrobky lákaly svými vzory a později i nízkými cenami, a tak byly vážnou konkurencí domácím výrobkům. Posléze se přestalo tkát i plátno a sukně „dělanice". S továrními výrobky nastoupila také do lidového kroje móda zejména ve vzorech a barevnosti tkanin, ale též v obuvi a pokrývce hlavy.

Zatím co v minulém století pracovali lidé převážně v zemědělství a jen v několika místních malých průmyslových podnicích většinou jako sezónní dělníci, umožnil rozvoj komunikací práci i ve vzdálenějších místech, především obyvatelům obcí ležících nedaleko železnice. Do práce odcházeli muži, zatím co ženy nadále pracovaly v zemědělství na svém majetku nebo „na panském". Zde můžeme hledat příčiny, proč si déle podržely tradiční kroj. V náměšťské továrně pracovaly ženy místní nebo jen z nejbližších obcí. Mladé dívky odcházely do města do služby. Ty přinášely na vesnice městskou módu. Síla tradice, šetrnost a zvyk nedovolily starší generaci obléci městský oděv, a tak se mu přizpůsobovala jen v detailech. Nejdéle si svou tradici v lidovém kroji udržela obec Březník. Mnoho záleželo na vlivu starší generace. Vývoj oděvu byl v městečkách rychlejší a lidový kroj se odkládal dříve než ve vesnicích. Nejdříve se vyrovnávala městu Náměšť, sídlo vrchnosti. Také zemědělské ženy tam již v druhé polovině minulého století přizpůsobovaly svůj oděv městskému šatu.

Rozbor veškerého materiálu ukazuje na to, že ženský kroj, který dosud oblékají soubory Lidové umělecké tvořivosti, nebyl pokračováním kroje v XIX. století, ale vznikl jako kroj nový.[87] Dokladem pro toto tvrzení také je, že z počátku k němu nebyla všude důvěra a že byl chápán jako zbytečný luxus. Dále nebyl obecně oblékán všemi ženami a ani při obřadech se nikdy neoblékal.

Protože kromě košilky a výzdoby využil střihů a materiálů staršího svátečního kroje, byl vcelku krojem líbivým, získal si obliby a byl přijat jako místní kroj. Do jaké míry jeho vznik závisel na vzorech krojů v sousedních oblastech, bude možno s jistotou konstatovat až na základě průzkumu kroje v širší oblasti západní Moravy.[88] Tento kroj byl oblečením vkusným a plnil svou funkci v době vzniku. Proto je třeba jej hodnotit kladně, stejně tak i pro jeho současnou funkci kroje souborů lidové tvořivosti, které vzkřísily lidové folklorní umění v oblasti po této stránce neprávem opo-

[87] Na základě prozatím jediného zjištěného dokladu z terénu o tom, že se tento kroj nosil již v 80. letech minulého století (J. Ráčková z Křoví), nemůžeme usuzovat, že by byl všeobecně nošeným krojem v celé oblasti.

[88] V Kralicích byl podobný kroj pořízen již na slavnost Národní jednoty v Náměšti roku 1902 (VM — NO, str. 22).

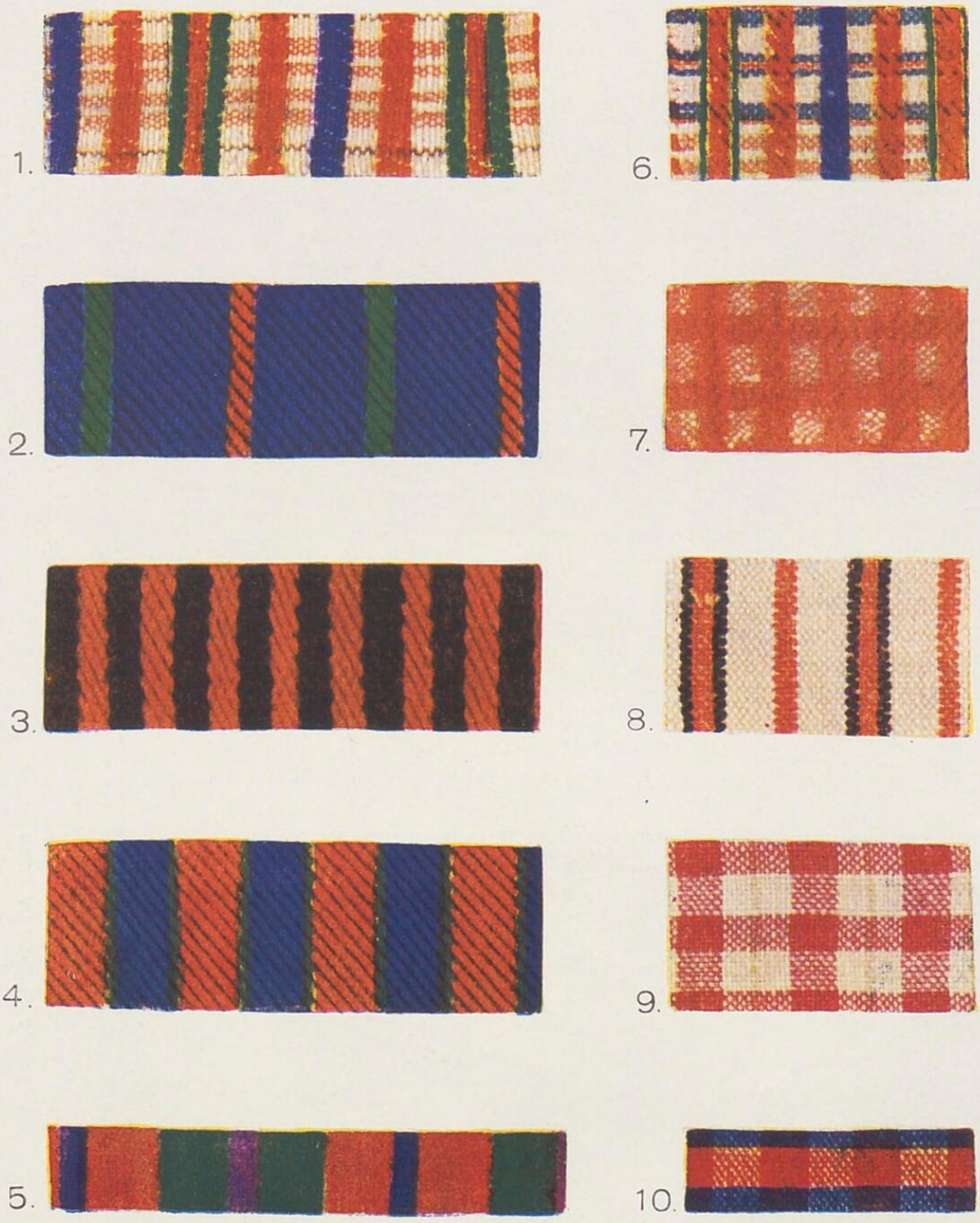

Obr. 13. Vzorník textilního materiálu na ženské sukně, vyrobeného domácími tkalci; 1—4, 16 a 17 šerka „dělanica", 8 a 9 kanafas; 5 a 6 mezulán „dělanica", který se kupoval na jarmarku

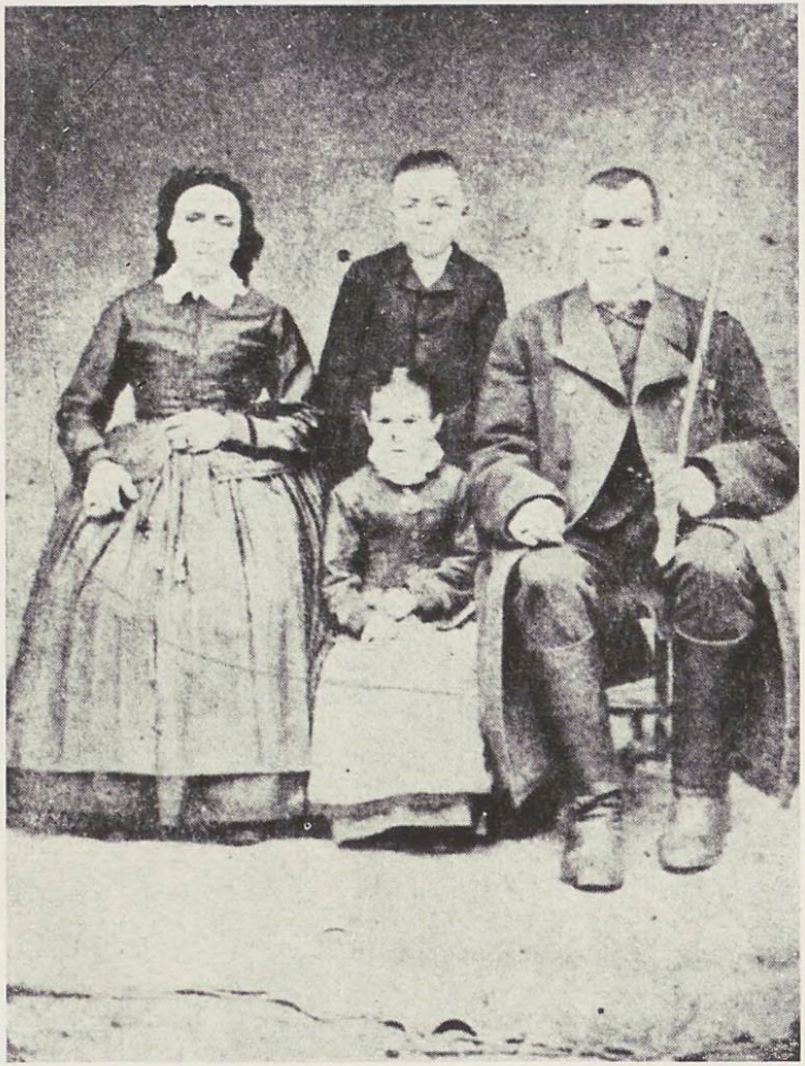

Obr. 14. Rodina Ignáce Pololáníka z Křoví (kolem 1890)
Foto archiv ÚEF-ČSAV Brno

Obr. 15. B. Jašová z Kralic u své „přaslice"
Foto V. Svobodová

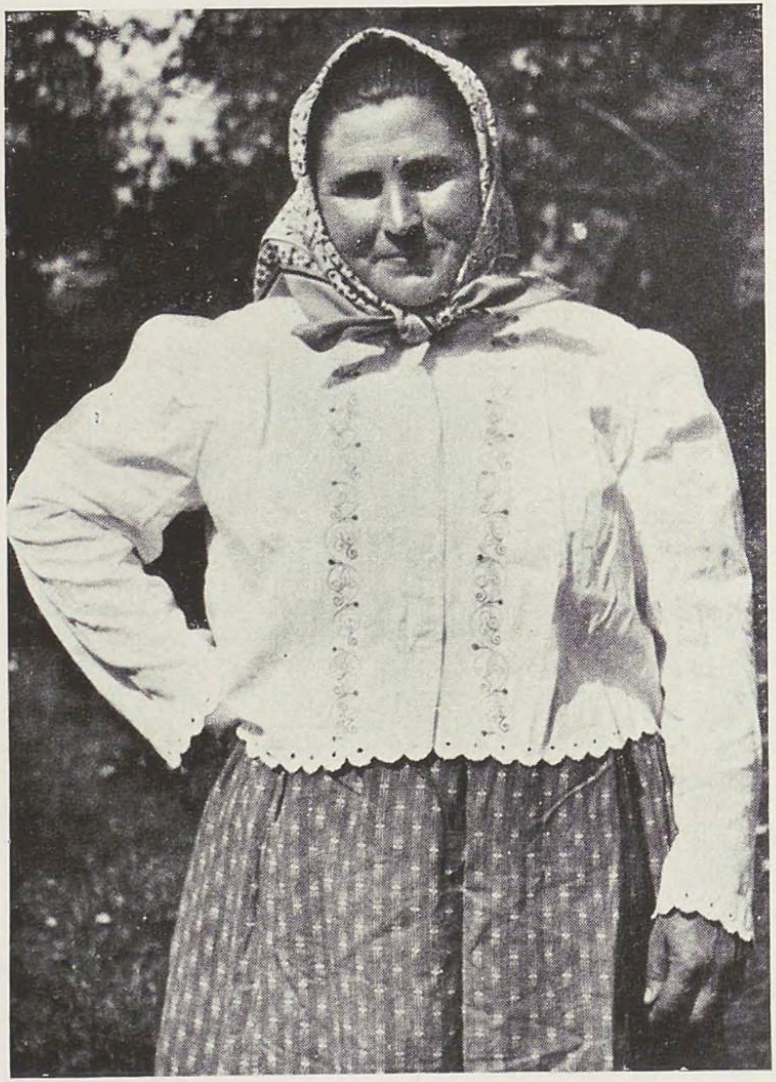

Obr. 16. B. Chadimová z Březníku v bílé plátěné „bundě“

Foto J. Svoboda

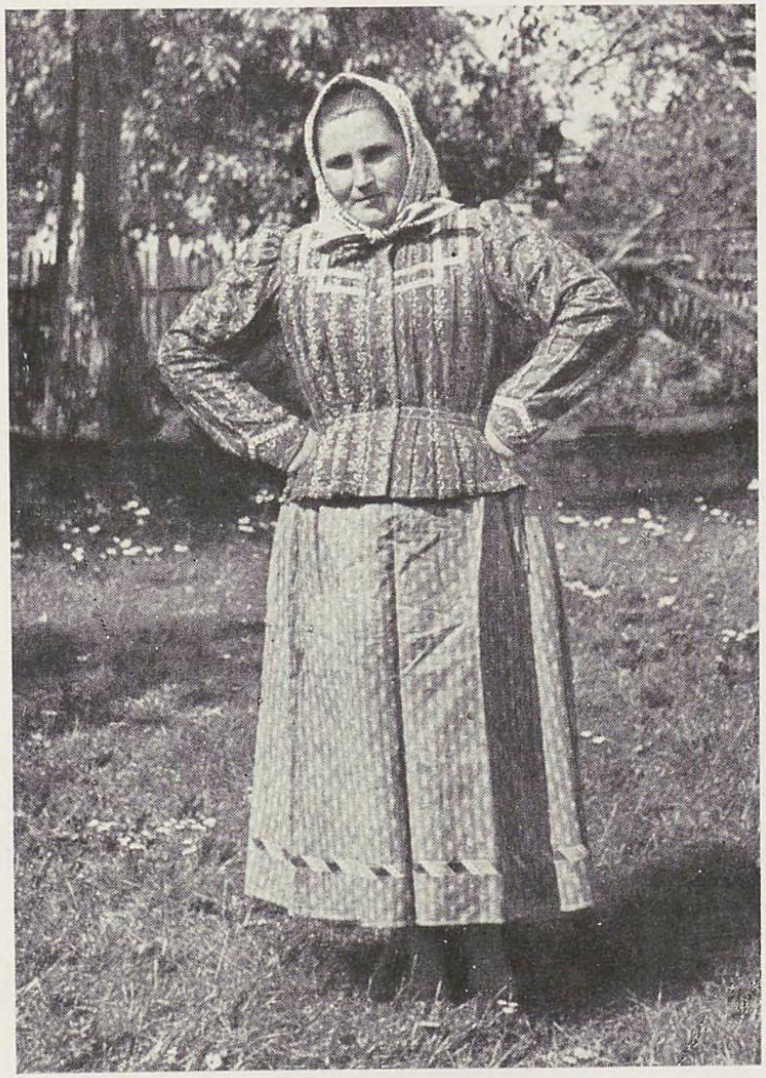

Obr. 17. Ještě dnes oblékají některé ženy s oblibou „modrací“ kacabajku

Foto J. Svoboda

Obr. 18. Letní pracovní kroj

Foto J. Svoboda

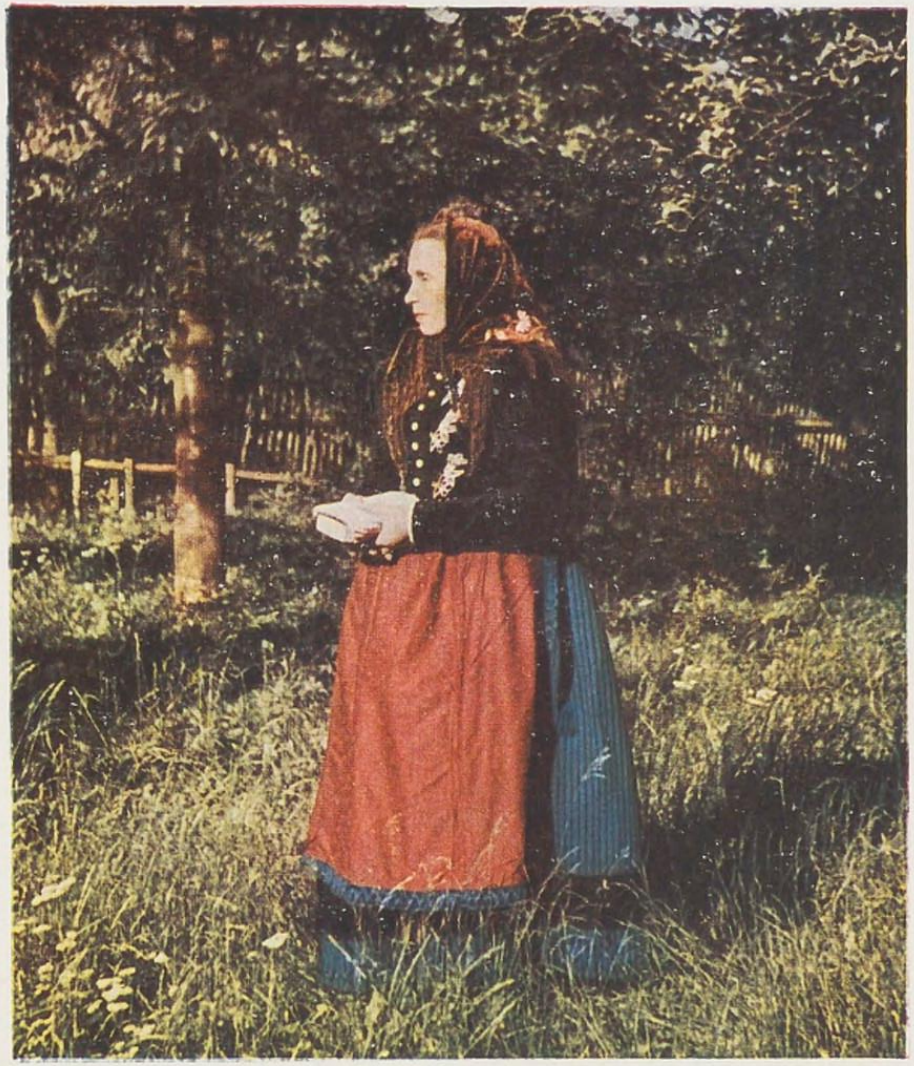

Obr. 19. Ženský sváteční kroj, který se nosil ještě na poč. 20. století (V. Dobrovolná — Březník)

Foto J. Svoboda

Obr. 20. Žena v zimní „plině“

Foto J. Svoboda

Obr. 21. Vdané ženy nosily v létě kašmírové „pliny“

Foto J. Svoboda

Obr. 22. Takto se zavinovala hlava do „fabričáku“, když byla velká zima (M. Holavová)

Foto V. Svobodová

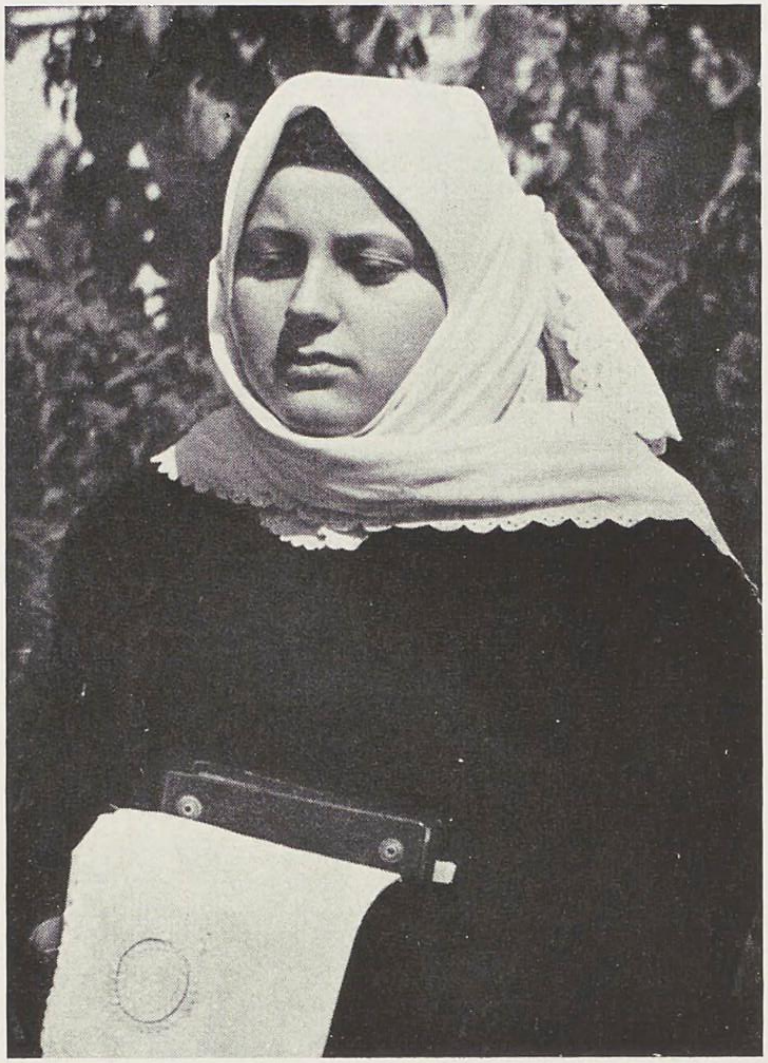

Obr. 23. Rekonstrukce zavinutí hlavy plinou (D. Bělíková — Vladislav)

Foto V. Svobodová

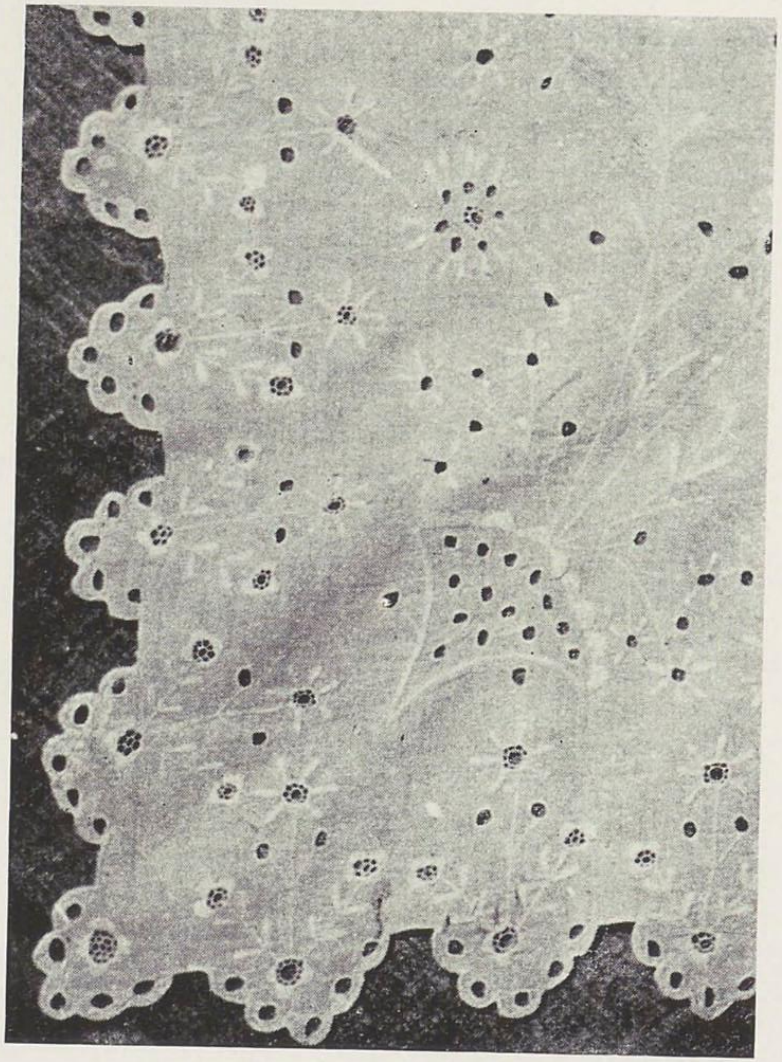

Obr. 24. Vyšívaná „půlka" z Březníku. Vyšívala Fr. Holavová v 70. letech minulého století. Majetek V. Bělíka ve Vladislavi. Foto V. Svobodová

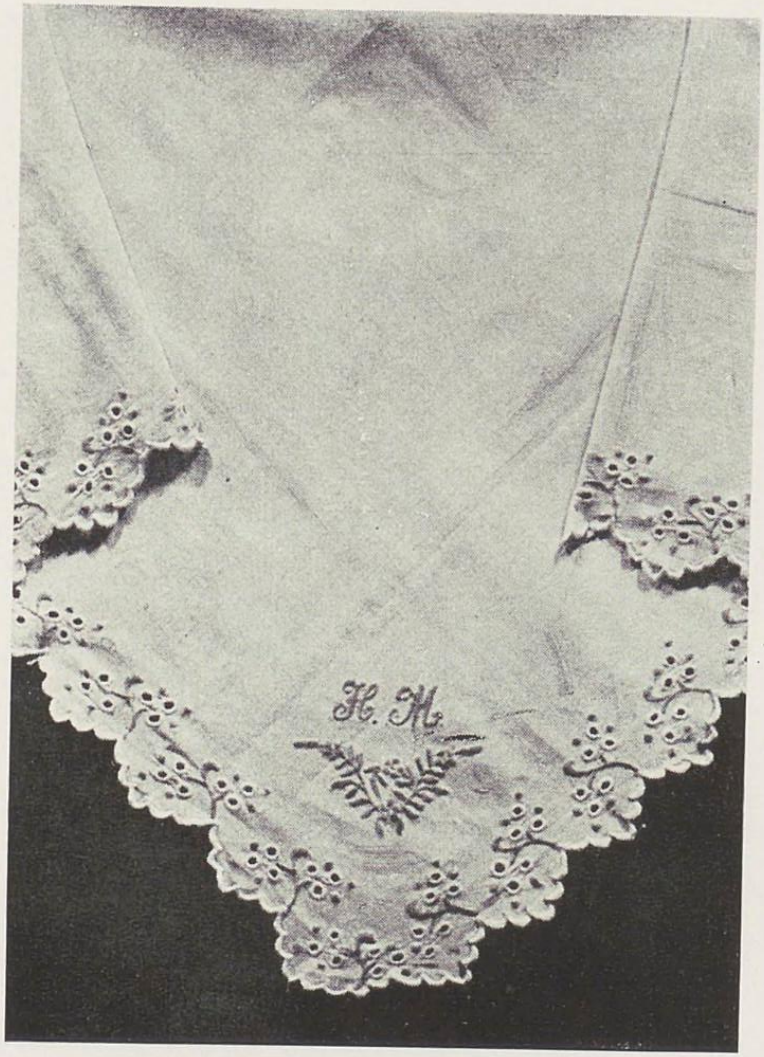

Obr. 25. Kapesník vyšívaný červenou a bílou bavlnou z Březníku, poč. 20. stol. Majetek M. Holavové.
Foto V. Svobodová

Obr. 26. Současný březnický kroj (M. Křížová — Březník)
Foto J. Svoboda

míjené. Pokud si členové souborů pořizují nový kroj mužský, rekonstruují kroj z XIX. století.

Konečně je třeba vyzdvihnout estetické hodnoty lidového kroje ve zkoumané oblasti. Spočívala především v jeho tektonice, materiálu a barevnosti. Lidový kroj nedeformoval, ale vyváženě podtrhoval přirozenou stavbu lidského těla, zejména žen. Široké sukně pod pasem upnutým kacabajkou, jehož štíhlost byla ještě zvýrazněna šůskem, byly opět vyváženy širšími rameny a zavinutím hlavy velkým šátkem, později alespoň běžným úvazem výrazného šátku větších rozměrů. Jednoduchý, účelný střih a po domácku zhotovený materiál zvyšovaly estetický účinek, ať již to byla kombinace modrotisku s bílým plátnem, nebo vlněný materiál svátečních sukní. Pokud jde o barevnost, dodržovaly ženy jistou harmonii v jednotlivostech i v celku. Nad černými botami svítily barvy proužků domácích sukní, zvýrazněny jednobarevnou nebo jen měnivou zástěrou a tmavou jednobarevnou kacabajkou, na které se mohly vkusně uplatnit vzory šátků a plin. Na jednobarevnou sukni se uvazoval fěrtušek vzorovaný. Tento nepsaný klasický zákon rovnováhy v protikladech byl přenášen i do pozdějšího používání továrního materiálu. I když se nejstarší mužský oděv dochoval jen v ústním podání a v archivních zprávách, nelze pochybovat o hodnotě barevného ladění koženek, bílých košil a barevných vest, kabátů a plášťů. Bílé zdobené kožichy, jak je známe z muzeí, byly vkusné co do střihu i výzdoby.

Také v oděvu pracovním docházelo ke spojení praktičnosti s estetickým účinkem.

Nesporným úpadkem byl poloměstský oděv, zejména u žen nebyl ani účelný, ani pěkný. Snaha přizpůsobit se městu spolu se všemi ostatními uvedenými důvody, které vedly k jeho oblékání, zatlačily do pozadí veškeré dřívější nároky na estetický oděv. Teprve v současné době je nahrazován městským vkusným oblečením střední i mladé generace. Stařenky v širokých sukních a kacabajkách jsou již jen reminiscencí na minulé doby.

Vlasta Svobodová, Die Volkstracht in der Gegend von Náměšť nad Oslavou

Zusammenfassung

Volkstrachten gehören im Namieschter Bereich, der sich über den östlichen Teil der Bömisch-mährischen Hochebene erstreckt, nunmehr bereits der Vergangenheit an. Auf Grund eingehenden Studiums ihrer Entwicklung seit dem Ende des XVIII. Jahrhunderts hat die Verfasserin festgestellt, dass es vornehmlich die dortige Textil-Hausindustrie war, welche die regionale Volkstracht beeinflusste. Viele heimische Weber, Mitglieder der Zeche oder vielmehr Bauern-Weber, verarbeiteten den zu Hause gesponnenen Flachs zu Leinen oder unter Beimengung von Wolle zu Mesulan und Scherke, aus denen man die Weiberröcke nähte. Auch die Blaudruckerei von Gross-Bitesch hat farblich den Charakter der weiblichen Arbeitstracht stark beeinflusst.

In der Namieschter Gegend ruhte der Schwerpunkt der örtlichen Trachten nicht so sehr auf dem Prunk ihrer Stickereien, als auf ihrem ausgeglichenen Bau und der Harmonie ihrer Farbtöne. Fabriksmässige Erzeugung des Textils und nahe städtische Beeinflussung waren wohl die Hauptursachen dafür, dass die Trachten zum Grossteil schon gegen Ende des XIX. Jahrhunderts abgelegt wurden und in den ersten beiden Dezennien des gegenwärtigen vollkommen verblichen.

---

[89] Děkuji pracovníkům Státního archivu v Brně a všem informátorům, zejména paní Věře Dobrovolné z Březníka a řed. Vratislavu Bělíkovi z Vladislavě, za pomoc při sběru materiálu, a Věře Novákové-Kovářů, která v r. 1956 při sběru spolupracovala.